

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

πήρε την σχεδόν ιδιόκτητη ορχήστρα του 'Ωδείου 'Αθηνών και την έκανε κρατική! 'Ο θετός μου, δέχτηκε όλες τις εξηγήσεις του Οικονομίδα. Δέν έπρόκειτο για καταχρήσεις, αλλά για δικαιολογημένα έξοδα παραστάσεως, μιὰς και η ορχήστρα φιλοξενούσε τότε, τις πιο μεγάλες διεθνείς προσωπικότητες της μουσικής. "Έτσι μιὰ φίλια > μπορούμε νά πούμε ότι αναπτύχθηκε μεταξύ τους και όταν έτέθη από τον πατέρα μου τό πρόβλημα, άποφασίστηκε νά γίνει γεύμα στή Νέα Σμύρνη, όπου ο Οικονομίδης θα είχε την εύκαιρία, νά δει τις συνθέσεις μου. 'Η πρώτη έντύπωση υπήρξε θετική. Θέλησε μόνο νά μέ συναντήσει, νά μέ δει, νά μέ εξετάσει και νά μέ γνωρίσει για νά άποφανθεύ όριστικά. Αύτά έγιναν στά 1942." Όμως δέν υπήρχαν οικονομικές δυνατότητες, για ένα ταξίδι μου στήν 'Αθήνα. 'Οπότε συνέβησαν τά γεγονότα που σ'ας εξιστόρησα και τό ταξίδι αυτό πραγματοποιήθηκε > χάρη στήν πρωτοβουλία του Ψεστούτσιου και μέ έξοδα των κατακτητών... "Έτσι τό καλοκαίρι του 1943, έγκατάλειπα όριστικά την Τρίπολη και έγκαθίσταμαι στήν δδδ Σμύρνης 39, στή Νέα Σμύρνη, στο σπίτι του 'Αντώνη Πουλάκη.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Α.Θ.Η.Ν.Α 1943-47.

Τήν ίδια βδομάδα που έφτασα κανονίστηκε τό ραντεβού μέ τον Οικονομίδα. Ήταν τότε ακόμα διευθυντής του 'Ωδείου 'Αθηνών, και ζήτησε νά τον συναντήσουμε, ο θετός 'Αντώνης κι εγώ, εκεί. Μέ δέος πάτησα τό σκαλοπάτι του παλιού κτίριου, στήν δδδ Πειραιώς. Στο θυρωρετό, ο Παναγιώτης, ο Νικήτας και ο Χρήστος, κλητήρες και στενοί συνεργάτες > θάλεγα, του Οικονομίδα. Καθίσαμε λίγο μαζί τους και μετά άνεβήκαμε τή ξύλινη σκάλα που οδηγεί στο πρώτο πάτωμα. Μ'ας υποδέχτηκε στο κεφαλόσκαλο. Πληθωρικός, ψηλός, μέ παχύ μουστάκι, άρχοντικός συνάμα και έγκάρδιος, ένω μιλούσε μέ τό θεϊο μου, μέ διερευνούσε μέ ξαφνικές ματιές, σά νάθελε μέ μι'ας νά καταλάβει, ζλο μου τό είναι. Μια δυο φορές τά βλέμματά μας συναντήθηκαν και άμέσως γυρίσαμε και οι δυο τά μάτια άλλου. Μ'ας κάλεσε νά τον ακολουθήσουμε στήν τάξη

Κόσμος μου. Σημειώσεις
 ΦΑΝΙΝΗ

αριθμός πέντε, δεξιά στο διάδρομο, απέναντι απ' τις διοικητικές και οικονομικές υπηρεσίες. Η αίθουσα ήταν πλημμυρισμένη στο φως που ξμπαινε από το μεγάλο παράθυρο, με θέα στην εσωτερική αυλή. Στη μέση, ένα τεράστιο μαύρο πιάνο, σταϊνγουέϊ. Γύρω-γύρω καρέκλες. "Πώς σέ λένε"; Δίστασα λίγο και είπα "Μίκη". "Λοιπόν τι θά μās παίξεις;" "Βγάλω απ' το χερτοφύλακα τīs νότες, και τīs άκουμψηα στο πιάνο. "Κάθησε κάλ παίξε μας ό τι θέλεις". "Έπαιξα και τραγούδησα και ό Οικονομικός, έρθιος απέναντί μου, με τόνα χέρι άκουμπισμένο στην ούρά του πιάνου, έξακολουθούσε, ένω άκουγε, νά με παρακολουθεϊ διερευνητικά. Αίσθανόμουνα τή σκέψη του νά θέλει νά μπει στην φυχή, στο νοϋ μου, στο χαρακτήρα μου, νά τρυπάνει παντοϋ, έτσι πού τελικά έννοιωσα, ότι κάτι σημαντικώτερο από ό τι νόμιξα συντελείται εκείνη τή στιγμή. Κάποτε σταμάτησα για νά πάρω άνωσα και κείνος άμέσως άπευθυνόμενος στο θεϊτο μου, είπε με έμφαση: "Εϊναι γεννημένος μουσικός. θά τόν κρατήσω". Δέν πιστευα στ' αϋτιά μου. Μέσα στο βλέμμα αϋτοϋ του άνθρώπου, είχα διακρίνει ένα κομμάτι κρού άτσάλι, πού με είχε φοβίσει και με είχε κάνει νά χάσω κάθε έλπίδα. Μετά με ρωτά "Μου είπαν ότι έκανες θέματα άρμονιας. Μπορεϊς νά μου τά δείξεις;" Πήρε τό τετράδιο, κάθησε ό ίδιος στο πιάνο και άρχισε νά παίξει. Κάθε τόσο σταμάταγε και σχεδίαζε με τό μολύβι του ένα μεγάλο X πάνω στις νότες μου. Ξεφύλλισε έτσι όλο τό τετράδιο και τέλος λέει "Ναι. Αϋτά θά τά ξεχάσεις. Θ' άρχίσουμε απ' τήν άρχή. Σύμφωνος;" "Σύμφωνος". "Τόν 'Οκτώβριο γίνονται οϊ έξετάσεις. Πρέπει νά μπει, λέει στο θεϊτο μου, κανονικά στην πρώτη Σολφέζ. Μπορεϊ όμως νά δώσει για δυό τάξεις... Λοιπόν, ραντεβού τόν 'Οκτώβριο I" και σηκώνεται νά μās χαιρετήσει. Τήν έποχή έκεινη, ή κατάσταση στην 'Αθήνα είχε βελτιωθεϊ. Υπήρχε πάντα πείνα. "Όχι όμως θάνατοι από τήν πείνα. Τουλάχιστον έφανώς. Η πρώτη μάχη του ΕΑΜ, δόθηκε με τά λαϊκά συσίτια ένάντια στην πείνα, για τήν επιβίωση. Βέβαια άνθοϋσε ή μαύρη άγορά. Γρήγορα όμως έγινε κι αϋτή μιά καθημερινή ρουτίνα. "Αν είχεσ χρήματα ή έμπορεύματα, ρούχα, κοσμήματα κ.λπ., για άνταλλαγή,

εύρισκες και του πουλιού τό γάλα. Στά πεζοδρόμια υπήρχε πάντα
 μεγάλη κίνηση. "Ελληνες, γερμανοί και Ιταλοί, φίρδην μίγδην. Στους
 δρόμους, κυρίως, στρατιωτικά αυτοκίνητα και μοτοσυκλέτες. Και
 ανάμεσά τους, τό ντόπια καφετιά λεωφορεία μέ γκαζοξέν. Ίδιωτικά
 αυτοκίνητα δέν υπήρχαν. Στό σπίτι μου έδωσαν ένα δωμάτιο που ήταν
 απέναντι ακριβώς απ'τό μπολκόνι της κυρτάς. Τό σπίτι της, ένα διάρο-
 φο μέ κήπο, βρίσκονταν στόν άμέως παράλληλο μέ τό δικό μας δρόμο,
 Κωνσταντινούπολεως 39. Τά οικονομικά του θείου μου είχαν βελτιωθεί.
 "Ομως δέν είχε τό δυνατότητα νά θρέψει ένα άκόμα στόμα. Γι'αυτό,
 κάθε είκοσι μέρες, κατέβαινε ο πατέρας μου απ'τήν Τρίπολη, μέ τό
 βαλίτσα του γεμάτη τρόφιμα. Μου έδινε κι ένα μικρό χαρτζιλίκι που
 δέν έφτανε για τά ναύλα μου. Γι'αυτό στην Άθήνα πήγαινα και γύρ-
 ναγα μέ τά πόδια." Έγινε οικογενειακό συμβούλιο και αναλύθηκε
 φαρδιά-πλατιά ή φράση του Οικονομίδα, "είσαι γεννημένος μουσικός".
 "Ο θεός μου, συντηρητικός, μάς συμβούλευε νά μείνουμε προσγειωμένοι.
 "Άλλο μουσικός και άλλο συνθέτης. Έδω έχουμε μόνο ένα Καλομοίρη.
 Δέν μπορεί νά γίνει ο καθένας Καλομοίρης. Αυτό νά τό βγάλουμε απ'
 τό νού μας". "Άηλαδή;" ρωτούσε ο πατέρας μου που τον είχα πείσει
 ότι είμαι τουλάχιστον ένας... Σούμαν (του είχα παίξει ένα έργο
 του Σούμαν και ένα δικό μου και δέν είχε βρεϊ καμιά διαφορά!)
 "Άηλαδή, -άπαντούσε ο θεός-, μπορεί νά γίνει καθηγητής της μουσικής
 σέ γυμνάσιο. "Αν έχει λίγη τύχη. Τίποτα περισσότερο..." "Έτσι άποφα-
 σίσθηκε, ότι πρέπει νά δώσω έξετάσεις στά νομικά, ώστε νά έχω μία
 σίγουρη επαγγελματική βάση. Δικηγόρος, ή υπάλληλος νομαρχίας, όπως
 ο πατέρας μου... "Ο θεός Άντώνης και ο θεός Ίσηγόνης, που
 έμενε στό Ισόγειο του σπιτιού, μαζί μέ τό θεός Βιργινία, σχεδόν
 κάθε βράδυ, πήγαιναν για βεγγέρα, στό σπίτι του 'Ηλία Άλτινογλου.
 "Εκεϊ συνυδάζαμε τό τερπνόν μετά του όφελίμου, γιατί μπορούσαν
 νά άκούσουν από τό ραδιόφωνο, την έκπομπή του BBC για την Ελλάδα.
 Πολλοί γενναίοι άφηφούσανε τον νόμο του κατακτητή και ξεσφράγιζαν

πά' ραδιόφωνα τους." Έως 'του φτάσει η ώρα της έκπομπής, η ώρα περνούσε είτε στην μπροστινή βεράντα, είτε στον κήπο, στο πίσω μέρος του σπιτιού, με συζητήσεις. Κάπου κάπου, η κυρία Μαργαρίτα, έπαιζε στο πιάνο κίριες από γνωστές Ιταλικές όπρες." Όπως ήταν φυσικό, άκολούθησα κι εγώ τους δυο θεϊλους μου, σ' αútές τις έπισκέψεις - βεγγέρες. Έκτός από τον κύριο 'Ηλία και τη γυναίκα του τη Μαργαρίτα, στο σπίτι ήπρχαν η μαμά της Μαργαρίτας, η Ούρανία, τό γένος Βαρότση. Σμυρνιά, από τη Νάξο και μέβενετσιάνικη καταγωγή, τους κόντε ντέ Βαρότσι. Καί φυσικά οί τρεις κόρες, η Έάσα, η Μιμόζα και η Μυρτώ. 'Η πρώτη, όδοντογιατρός, είχε τό Ιατρείο της στο μπροστινό δωμάτιο του σπιτιού - εκεί πού άργότερα θά ήταν τό γραφείο μου, στην περίοδο της δεκαετίας του '60. Στα 1938, σ' ένα από τά περάσματα μας από την 'Αθήνα, μ' έπιασε φοβερός πονόδοντας και η Στάσα μου έβγαλε ένα δόντι. Ήταν η πρώτη μου έπαφή! Όταν ξαναπήγα μέ τους θεϊλους μου, καθήσαμε στο σαλόνι. Ήσαν όλα τά μέλη της οικογένειας, πλην της μικρότερης. Σε μία στιγμή άκούστηκαν τρεχαλητά στίς σκάλες και παρουσιάστηκε μπροστά μας, ένα κορίτσι, πού άπορούσα πώς μπορεί νά στέκει στα πόδια της, μέ την τόση άδυναμία. Πετσι και κόκκαλο. Έκείνη όμως ήταν ζωηρή και εύκίνητη. Καί όταν σηκώθηκα για νά συστηθώ, μέ κοίταξε απ' τά πόδια ως πού κεφάλι - πού ήταν δυστυχώς πολύ ψηλά. Δέν ειπε τίποτα, μόνο πού τό βλέμμα της, από την άπορία, πέρασε στο περιπαιχτικό." Όπως μου ειπε άργότερα, τά έχασε μέ τό ύφος και την πρωτοφανή άδυναμία μου. Πετσι και κόκκαλο. Ζήτησε συγγνώμη και έφυγε σχεδόν τρέχοντας, νά πάει μέ τους φίλους της. Στόν ίδιο όρδο μέ μάς, μετά τη Στροφή της Νέας Σμύρνης, ήταν τό σπίτι του καθηγητή Ι. Θ. Κακριδη. 'Η γυναίκα του, γυμνασιάρχης, είχε φροντιστήριο. Παρουσιάστηκα και γράφτηκα σέ ένα από τά τμήματα. 'Αρχαία, λατινικά, έκθεση κ.λπ. Πήγαινα τρεις φορές τη βδομάδα. Τις άλλες, μέρες, κλεισμένος στο δωμάτιο, μελετούσα μουσική. Κατέβαινα στο έσόγειο, όπου υπήρχε ένα πιάνο." Έκανα άσκήσεις ή άυτοσχεδίαζα. 'Ο θετός Αντώνης, ειχε ένα υπέροχο

'Αρμόνιο μέ πολλά ρεζίστρα. Έκεϊ μᾶς ἔπαιζε κάπου-κάπου τίς
 δικές του συνθέσεις ἢ τὰ τραγούδια τῆς μόδας. Έμένα στήν ἀρχή
 δέ μέ ἄφηνε νά τό ἀγγίξω, ὅμως λίγο-λίγο μοῦ ἐπέτρεπε νά παίζω ,
 ἄς ποῦμε μισή ὥρα τήν ἡμέρα, γιά νά μή τό χαλάσω. Τήν ἐποχή ἐκεῖνη ,
 ὁ πολιτευτής Τουρκοβασίλης, ἀπό τήν Ἀρκαδία, ἔγινε διοικητής
 στήν Τράπεζα τῆς Ἑλλάδας κι ἔτσι σέ λίγο ἡ Τράπεζα γέμισε ἀπό
 Τριπολιτσιώτες ὑπάλληλους, καί ἀνάμεσά τους πολλοί συμμαθητές μου.
 Πήγαινα λοιπόν ἐκεῖ συχνά νά τούς βρῶ νά κουβεντιάζουμε. Στή Νέα
 Σμύρνη δέν ἤξερα κανέναν. Στό φροντιστήριο, συνδέθηκα κάπως μέ
 μερικούς κι ἀνάμεσά τους τόν Φαίδωνα, πού ἦταν ἐρωτευμένος μέ
 τή Μυρτά. Έγώ νόμιζα ὅτι ἀγαπῶ ἀκόμα τήν Ἑλλη. Βγαίνοντας ἀπό τό
 μάθημα, ἀνάμεσα στίς κοινοτοπίες, ὅλο καί κάτι θά μᾶς ξέφευγε γιά
 τὰ προσωπικά μας. Ὅμως μιά μέρα ὁ Φαίδων, ἔξαφανίσθηκε. Ἀργότερα
 ἔμαθα ὅτι ἰδεολογικά ἀνῆκε στόν ΕΔΕΣ καί ὅτι σκοτώθηκε στήν
 Πρέβεζα , στό δρόμο γιά τό ἀντάρτικο. Ἦταν πολύ ὁμορφος, εὐγενικός,
 πρόσχαρος, μοναχογιός, μοναχοπαίδι, καί ἦταν φυσικό τό μονόροφο
 σπίτι του, πίσω ἀπό τό Ἴωσηφόγλειο, νά γίνεи ζωντανός τάφος γιά
 τούς γονεῖς του. Κάθε μεσημέρι, πήγαινα μέ τὰ πόδια σ' ἕνα φούρνο ,
 κοντά στό Παλιό Φάληρο, στό Βουρλοπόταμο, ὅπως λέγαμε τότε ἐκεῖνη
 τήν περιοχή. Βάδιζα γρήγορα κάτω ἀπό τόν καυτό ἥλιο, μέσα στά περι-
 βόλια. Ἀραιά καί πού, ὑπῆρχε κανένα πλίστινο σπιτάκι. Ἀργότερα, στά
 1944, σ' αὐτή τήν περιοχή κρύβαμε πυρομαχικά καί ὄπλα. Κρυβόμαστε
 καί μεῖς, τοῦ ἐφεδρικοῦ ΕΛΑΣ, καί καμμιά φορά, ὅταν πιάνανε κανένα
 αἰχμάλωτο γερμανό ἢ ταγματαλήτη, ἔπρεπε ἐκεῖ νά γίνεи ἡ ἐκτέλεση
 καί ἡ ταφή του. Γρόφω τή λέξη ἔπρεπε, γιὰτί κάθε φορά, εἴχαμε σοβαρό
 πρόβλημα, γιὰτί κανέναν ἀπό μᾶς δέν ἤθελε νά σκοτώσει ἐξ ἐπαφῆς
 ἄνθρωπο. Βάζαμε κλήρο. Γιὰτί ἀλήθεια, τί νά κάναμε μέ τό γερμανό
 Ξε-Ξε; Νά τόν ἀφήναμε; Νά ὅμως πού ὁ αἰχμάλωτος δείχνει διαφορετικός.
 Γίνεται ἄνθρωπος. Ἄσε πού οἱ πιά πολλοί, ἦταν παιδιά σάν καί μᾶς.
 Ἦταν μοιραῖο νά περάσω κι' ἀπ' αὐτή τήν ἐμπειρία, πού ἄφησε μέσα
 μου σκληρά ἔχνη. Τέλη Σεπτεμβρίου, ἀρχές Ὀκτωβρίου, ἔδωσα σχεδόν

ταυτόχρονα, εξετάσεις. Στη μεγάλη αίθουσα, στο πανεπιστήμιο, θα είμαστε πάνω από χίλιοι υποψήφιοι. Για να μπουνε μόνο τριακόσιοι. Πέρασα και για λίγο διάστημα, παρακολούθησα τὰ μαθήματα της Νομικής. Τήν ἡμέρα τῶν γραπτῶν ἐξετάσεων, ὁ καθηγητής Σακελλαρίου, με ρώτησε ἂν θὰ ἤθελα νὰ περάσω ἀπό τό ἐργαστήριό του, στήν ὁδὸ Σίνα. Ἦταν καθηγητὴς ψυχολογίας καὶ τὸν ἐνδιέφερα, ὅπως μοῦ εἶπε, φυσιογνωμιστικά. Πῆγα πολλές φορές, ὅπου μοῦ ἔκαναν διάφορα τέστ. Λίγο ἀργότερα, ὁ καθηγητὴς μᾶς ἔστειλε ἕνα πόρισμα, πού ὁ πατέρας μου τό εἶχε πάντοτε στή τσέπη του. Τό διάβαζε τόσο συχνά καὶ τόσο θριαμβευτικά, ὥστε στό τέλος, ἔγινε ἀφορμὴ γιὰ κραυγαλέους σαρκασμούς καὶ κοροῦδιες - ἰδιαίτερα στίς ἡλεγγέρες τῶν Ἀλτίνουλου. Μιλοῦσε γιὰ σημαντικές ἐπιδόσεις, ἰδιαίτερα στόν τομέα τῆς τέχνης, γεγυῶδες πού ἔκανε τοὺς ἄλλους, νὰ κρατᾶνε τήν κοιλιά τους ἀπό τὰ γέλια. Μετά τήν ἀπελευθέρωση, ὁ καθηγητὴς Σακελλαρίου, με θυμήθηκε. Μὲ κάλεσε στό γραφεῖο του νὰ μοῦ ἀνακοινώσει, ὅτι τό πανεπιστήμιο COLUMBIA τῆς Νέας Υόρκης, τοῦ ζήτησε νὰ ὑποδείξει ἕνα ὑπότροφο: "Φυσικά διάλεξα ἐσᾶς, πού τὰ ἀποτελέσματα τῶν τέστ ὑπῆρξαν τόσο θετικά. Γνωρίζετε ἀγγλικά;" " "Οχι". "Τότε νὰ ἀρχίσετε ἀμέσως, γιατί σέ ἕνα μήνα μπορεῖτε νὰ φύγετε. Τὰ ναῦλα καὶ οἱ σπουδές σας, φυσικά, εἶναι ὅλα δωρεάν. Τί θὰ σπουδάσετε;" Ἦμουν τότε, γραμματέας στή διαφώτιση, στό πέμπτο τομέα τῆς ΒΗΘΝ. Ἔφερα τή συζήτηση στήν τακτική μας συνεδρίαση. Μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ γελάσουμε με τήν πρόταση "Ν' ἀφήσω τό γάμο καὶ νὰ πάω γιὰ πούρνάρια!" Μάταια οἱ γονεῖς καὶ ὁ θεὸς μου ἐπέμεναν νὰ πῶ τό ναί. "Ἄν πάω τώρα πού εἶμαι 19 ἐτῶν, θὰ γίνω ἀμερικάνος. Τό πιό σημαντικό εἶναι νὰ ζήσω μέσα στὰ γεγονότα, γιὰ νὰ γίνω ὅ τι γίνω. Σήμερα πλάθεται ἡ Νέα Ἑλλάδα κι ἐμεῖς μαζί της..." Ἔτσι ἀντί γιὰ τζάμπα σπουδές στό COLUMBIA UNIVERSITY, φοίτησα στό IKARIA AND MAKRONISOS UNIVERSITY, ἐπίσης δωρεάν. Μὲ ἔξοδα τῆς Γενικῆς Ἀσφάλειας Ἀθηνῶν. Οἱ ἐξετάσεις στό Ῥοδεῖο Ἀθηνῶν εἶχαν διαφορετικό χαρακτήρα. Ἄνεκτ' ὁ ἐξεταζόμενος, ἀντιμετώπιζε μόνος του

τήν 'Επιτροπή. 'Η αλήθια τοῦ κτιρίου, μπροστά στή Βιβλιοθήκη, ἦταν γεμάτη ὑποψήφιους καί συγγενεῖς. Εἶχα κάνει κανονικά αἴτηση, γιά τή Σχολή Θεωρητικῶν Μαθημάτων. Στήν ἐρώτηση, "Γιά ποιά τάξη θέλετε νά ἐξετασθεῖτε", σημείωσα "Γιά τήν Α, Β, Γ, Δ καί Ε", δηλαδή γιά ὅλες. Γιά νά μπεῖς στό Εἰδικό 'Αρμονίας, θά ἔπρεπε νά ἔχεις περάσει τίς τρεῖς πρῶτες, τῶν θεωρητικῶν καί τοῦ σολφέζ. Εἶχα μελετήσει τόσο πολύ, ἀφοῦ καί στά μπάνια μας στό θάλαρο, ὁ πατέρας μου εἶχε ἕνα κατάλογο ἐρωτήσεων. Καί μοῦ φώναζε λ.χ. τήν ὥρα πού βουτουῖσα, "Πές μου ἕνα διάστημα ἀξυμμένης τετάρτης". Κι ἐγώ μέσα ἀπό τή θάλασσα ἀπαντοῖσα, "ΦΑ-ΣΙ". Τήν 'Επιτροπή ἀποτελοῦσαν, οἱ Οἰκονομίδης, Σηλάβος, Φαραντάτος, Λυκούδης, Μπουστιντόβιτς, Βαβαγιάννης, Κυθωνιάτης, καί Μενέλαος Παλλάντιος, πού ἦταν καθισμένος στό πιάνο. Φαίνεται ὅτι ὁ Οἰκονομίδης τοῦς εἶχε μιλήσει γιά μένα, γιατί μόλις μπήκα καί κάθησα στό μοναδικό καθίσμα πού ἦταν ἀπέναντι ἀπό τό μακρὸ τραπέζι μέ τοὺς κριτές, σάν κατηγορούμενος, εἶπε "Αὐτός εἶναι". Καί συνέχισε, "Βλέπω ὅτι θέλεις νά περάσεις διά μιᾶς καί τίς πέντε τάξεις". Οἱ ἄλλοι μισοχαμογέλασαν. "Βιάζεσαι πολύ", λέει ὁ Φαραντάτος, καί τό κεφάλι του κουνιέται ἀπό τό τίκ. "Νά δώσεις καί τό Εἰδικό 'Αρμονίας καί τή Φούγκα.. Νά τελειώσεις καί νά φύγεις". Τώρα οἱ ἄλλοι γέλασαν φωναχτά. "Ὁ Οἰκονομίδης σοβάρησε καί μέ κοίταξε στά μάτια. Λίγο ἀπειλητικός στό βλέμμα, θυμωμένος, θάλαγα." Ὁμως ταυτόχρονα, τά χεῖλη του εἶχαν ἕνα δυσδιάκριτο μειδίαμα, σά νά μου ἔλεγε, "Προχώρα. Δείξε τήν ἀξία σου. Νά μέ βγάλεις ἀσπροπρόσωπο." " Ἄς ἀρχίσουμε ἀπό τήν Τρίτη. Μπορεῖς; θέλεις;" Κοῦνησα τό κεφάλι μου καταφατικά. " Ἀρχισαν πρῶτα οἱ ἐρωτήσεις ~~καί~~ ^{καί} τῶ σολφέζ. Πέρασα. " Ἄοιπόν συνεχίζουμε;" ρωτᾷ ὁ Οἰκονομίδης. "Ναί" τοῦ λέω. Ἐπαναλαμβάνονται τά ἴδια. Ξανατέρασα. "Τί λέτε, -ρωτᾷ τούς ἄλλους- νά σταματήσουμε ὡς ἐδῶ;" Κάποιος εἶπε "Ἐάν θέλει νά συνεχίσει, γιατί νά τόν ἐμποδίσουμε." Ἄς δοκιμάσουμε". Δέν εἶχα πρόβλημα μέ τά θεωρητικά. Οὔτε καί μέ ^{τῶ} σολφέζ. Τό πρόβλημα ἦρθε μέ τό PRIMA-VISTA. Δηλαδή πρώτη ἀνάγνωσις, χωρὶς νά ἔχεις ξαναδεῖ τή μουσική. Καί μάλιστα ἀπό χειρόγραφο. Λέει ὁ

Οικονομίδης πρὸς τὸ Σουλᾶβο, "Φέρε Γιῶργο ἕνα δύσκολο πριμαβίστα".
 Τὸ κοίταξα."Ἐχεις χρόνο -μοῦ λένε-.θέλει δοκιμὴ". Ὁ Παλλάντιος
 ἔπαιξε μόνο μιὰ νότα, τὴν ἀρχική, γιὰ νὰ δώσει τὸν τόνο, καὶ μετὰ
 σταύρωσε τὰ χέρια του."Ἀρχισα νὰ τραγουδῶ μὲ τὸ δικό μου σύστημα,
 ποῦ ἦταν ἀντιγραφή τοῦ βυζαντινοῦ. Δηλαδή, ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ ,
 ἔχει μιὰ σκάλα, ποῦ τὴ χρησιμοποιεῖ -δηλαδή τὰ ἴδια δυνάματα
 ΠΑ- ΒΟΥ- ΓΑ- ΔΙ- ΚΕ- ΖΟ- ΝΙ- σέ ὅλους τοὺς τόνους."Ἔτσι κι ἐγὼ
 εἶχα οὐσιαστικά δυὸ κλίμακες: Μιὰ ματζόρε καὶ μιὰ μινόρε. Καὶ
 ἔβαζα τὶς ἴδιες νότες σέ ὅλες τὶς κλίμακες. Δηλαδή γιὰ μένα τὸ
 ΝΤΟ, ἦταν ἡ πρώτη βαθμίδα γιὰ ὅλες τὶς μειζοντες κλίμακες. Ὅπως
 τὸ ΡΕ, ἡ δεύτερη τὸ ΜΙ, ἡ τρίτη καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Μὲ ἄλλα λόγια ,
 διάβαζα μὲ βαθμίδες καὶ ὄχι μὲ νότες. Αὐτὸ ὅμως σημαίνει, ὅτι
 κάθε φορά, ποῦ μέσα στὸ σολφέζ, ὑπάρχει μιὰ "μετατροπία", δηλαδή
 τὸ πέρασμα ἀπὸ ἕνα τόνο σέ ἄλλον, ἐσύ πρέπει νὰ προσδιορίζεις
 κάθε φορά τὶς ἀντίστοιχες βαθμίδες."Ἔτσι καθὼς τραγουδοῦσα ἄλλαζα
 συνεχῶς τὰ δυνάματα τῶν φθόγγων. Αἴφνης στὸ πεντάγραμμο ἦταν
 σημειωμένο ΣΙ, ἐγὼ ὅμως θὰ τὸ ἔλεγα ΜΙ, ἂν βρισκόμαστε στὴ ΣΟΛ
 κλίμακα, ἢ ΛΑ ἂν εἴμαστε στὴ ΡΕ, ἢ ΦΑ ἂν εἴμαστε στὴ ΜΙ καὶ
 οὕτω καθ' ἑξῆς. Ὅτε κάποιος φώναξε, "Μὰ τί νότες μᾶς λές;" "Μὰ
 ὁ ἦχος δὲν εἶναι σωστός;" "Ὁ ἦχος ναῖ Περιεργὸς ναῖ." Ὅμως γιατί
 τὸ κάνεις αὐτό;" Προσπάθησα νὰ τοὺς ἐξηγήσω, πὼς βρῆκα μόνος μου
 τὶς κλίμακες καὶ ἔτσι "ἀκούω" κλίμακες." Ἄλλος ἔλεγε "πολύ
 ἐνδιαφέρον", ἄλλος "ἀπαράδεκτο". Στὸ τέλος ἡ ἀτμόσφαιρα θερμάνθηκε.
 Σηκώθηκαν κι ἄρχισαν νὰ μὲ ρωτοῦν ὅλοι μαζί. Βγῆκα καὶ σέ λίγο
 μὲ κάλεσαν ξανά. Θὰ ἔμπαινα στὴ Πέμπτη τῆς θεωρίας καὶ συγχρόνως
 στὸ Βίβεικὸ Ἀρμονίας. Ὁ Οἰκονομίδης ἔλαμπε." Ἀποφασίσαμε ὁμόφωνα
 νὰ σοῦ δοθεῖ ὑποτροφία". Ἐὐχαρίστησα συγκινημένος καὶ βγῆκα. Στὴν
 αὐτὴ μὲ περίμενε ὁ πατέρας μου. Ἀποφασίσαμε νὰ πᾶμε μὲ τὰ πόδια
 στὴ Νέα Σμύρνη καὶ στὴν πλατεία Συντάγματος, ἀγόρασε σταφιδοφωμό,
 ἔκοψε ἕνα μικρὸ κομμάτι γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ παραδίδοντας τὸ

υπόλοιπο,σά νά μοῦ ἔβαζε δάφνινο στεφάνι,στά μαλλιά,εἶπε μέ τό ἐπίσημο του ὕφος"Σήμερα κερδίσαμε τήν πρώτη μεγάλη μας νίκη"Ἴ Καί προχώρησε ἀνάθεκτος πρός τήν δόδ φιλελλήνων,ἀνυπομονώντας νά πεῖ τά εὐχάριστα νέα στούς δικούς μας,πού μᾶς περιμεναν μέ ἀγωνία.Πιάσανε καί τά πρωτοβρόχια.Θυμᾶμαι βρισκόμουν μπροστά στήν 'Ακαδημία,μ'ἔνα συμμαθητή μου τριπολιτσιώτη,ὅταν ξέσπασε ἡ μπόρα. Ἦταν ἡ πρώτη φορά πού γνώριζα τήν 'Αθήνα συννεφιασμένη,ὄλες οἱ ἄλλες ἦταν καλοκαίρια,κι αὐτό μοῦ πρόσφερε ἕνα ἀκατανόητο αἶσθημα εὐδαιμονίας.Σά νά γινότανε γιά πρώτη φορά ἡ 'Αθήνα δική μου.Πρέξαμε καί σκαρφαλώσαμε στό πράσινο τράμ,πού κατηφόριζε τήν Πανεπιστημίου πρός τά Χαυτεία,τραντάζοντας τήν ἄσφαλο μέ τίς σιδηρένιες του ρόδες.Δέν ὑπῆρχε τίποτα πού νά μή μοῦ ἀρέσει στήν 'Αθήνα. Καί σάν καλός ἐπαρχιώτης,φρόντιζα νά ἐπισκεφτῶ ὅλα τά κλασσικά της μνημεῖα.Μόνο στήν 'Ακρόπολη,θά πήγαινα,τουλάχιστον μιά φορά τήν ἐβδομάδα.Τώρα πού τήν ἔχω ἀπέναντί μου καί τή συνήθισα,φτάνω νά ἀπορῶ μέ τούς τουρίστες,πού τή σκαρφαλώνουν ἀσταμάτητα σάν τά μυρμήγκια.Ποιός ἀθηναῖος ἀλήθεια πού νά σέβεται τόν ἑαυτό του,καταδέχεται νά κοιτάζει τήν ἀρχαῖα ὀμορφιά,πού τόσο πλουσιόπαροχα εἶναι σκορπισμένη γύρω μας.Τό μάθημα μέ τόν Οἰκονομίδη στό 'Ῥοδεῖο,γίνονταν κάθε Δευτέρα καί Πέμπτη μεσημέρι,μετά τίς δύο. Τά υπόλοιπα,σολφέζ,ἱστορία τῆς μουσικῆς,πιάνο,μορφολογία,ἐνορχήστρωση κ.λπ.,ἦταν σκορπισμένα μέσα στή βδομάδα.Μετά τό πρῶτο μάθημα,ὁ Δάσκαλός μου μέ ρώτησε,ἄν θά ἤθελα νά ἐγγραφῶ στή χορωδία 'Αθηνῶν."Ἔτσι μετά τό τέλος τῆς διδασκαλίας,τόν ἀκολούθησα.'Ανεβήκαμε τήν Πειραιῶς,στήν 'Ομόνοια πήραμε δεξιά τή Σταδίου,κι ἐκεῖ στό πρῶτο ἀριστερά,στή Μπενάκη,μεταξύ Σταδίου καί Πανεπιστημίου,ἦταν τό κτίριο τῆς Χορωδίας.Δευτέρα καί Πέμπτη,ὁ Οἰκονομίδης δίδασκε τίς σοπράνο καί ἄλτι,δηλαδή τίς γυναῖκες.Τρίτη καί Παρασκευή,τούς ἄνδρες.Γράφτηκα στούς βαρύτερους -πάσους καί τήν ἄλλη μέρα,πῆγα γιά τήν πρόβα.Στό ρεπερτόριο,ὁ Μωσῆς τοῦ

Χαίντελ. Κάθε Χριστούγεννα και κάθε Πάσχα, ή Χορωδία, σε συνεργασία με την Κρατική, παρουσίαζαν ένα κλασσικό όρατόριο: Τά Κατά 'Ιωάννη Πάθη του Μπάχ. Τά Ρέκβιεμ του Μότσαρτ, του Μπερλιόζ και του Φωρέ. Το καλοκαίρι, για τό 'Ηρώδειο, την Ξνάτη, τόν Δαυίδ του Χόνεγκερ, ένα έργο πολύ δύσκολο, του Παλλάντιου... Για κάθε ένα απ' αυτά, κάναμε συνεχείς πρόβες, επί 4-5 μήνες. Φυσικά έθελοντικά, άφιλοκερδώς, και τό κυριότερο, έξαντλημένοι από την πείνα. 'Η Κρατική 'Ορχήστρα, είχε τότε την έδρα της στό Μουσεΐο. Τά άγάλματα είχαν μεταφερθεί σε ύπόγεια. 'Ο χώρος ήταν άπεραντος. Δεξιά, παΐνοντας, ήταν τά γραφεία, και στό βάθος, σε μία ξεχωριστή, επίσης μεγάλη αίθουσα, γινόντουσαν οι πρόβες, τρεις φορές την εβδομάδα. Μόνιμοι διευθυντές ήταν τότε, έκτός από τόν Οΐκονομίδη, ό Λυκούδης και ό Βαβαγιάννης. Οι συναυλίες έδίδοντο κάθε Κυριακή πρωΐ, στό Πάλλας. 'Αργότερα, μεταφερθήκανε στόν 'Ορφέα. Τό πρώτο άκουσμα τής ζωντανής ορχήστρας, ήταν για μένα μία έμπειρία συγκλονιστική. Πήρα άδεια και παρακολουθούσα άνελλιπώς όλες τις πρόβες. Παράλληλα στό χορωδία, άνακάλυφα τή βιβλιοθήκη, με όλα τά άριστουργήματα τής μουσικής φθολογίας, σε μεγάλες παρτιτούρες. Ζήτησα νά μου έπιτρέφουν νά την επισκέπτομαι, και όταν μου δόθηκε ή έγκριση, κλεινόμουν ώρες άτέλειωτες, μελετώντας και άντιγράφοντας. Πέρα από τά μαθήματα και τις πρόβες, ήρχισα νά συνοδεύω τόν Φιλολκτήτη Οικονομίδη από τό ' Ωδεΐο στό Χορωδία και από τό Μουσεΐο στό ' Ωδεΐο και από τή Χορωδία στό σπίτι του, στόν δόδο Καπλανών, πίσω από τό παλιό Δημοτικό Νοσοκομείο. Του ήρεσε νά μιλάει. Έίχε μεγάλη μνήμη και γνώριζε την ιστορία κάθε σημαντικου άθηναίου και καλλιτέχνη. Έίχε συντηρητικές ιδέες. Ήταν γερμανοθρεμμένος. ("Έγραφε μουσικά βιβλία - θεωρία, σολφέζ - μόνο και μόνο για νά βρΐσκει χρήματα, νά πηγαίνει κάπου κάπου στό Γερμανία και ν' άκούσει ορχήστρες). Όμως στόν πράξη, στό ζώή, ήταν προοδευτικός. Πού θά πεΐ ότι συνεχώς δημιουργούσε έργο, χωρίς νά ύπολογίζει θυσίες και κόπους.

Καθηγητής στο 'Ωδεΐο 'Αθηνών, από πολύ παλιά, ίσως τά 1910, και
 όλοι οι σημαντικοί μουσικοί -Βαβαγιάννης, Κυθωνιάτης, Παλλάντιος-
 υπήρξαν μαθητές του. Δέμ μπορώ να πω ότι ήταν μουσικός έμπνευ-
 μένος, με την έννοια ενός έκκεκρηκτικού ταλέντου, όπως λ.χ. ο Μητρό-
 πoulos, συμμαθητής και φίλος του, και συγχρόνως η κρυφή του ζήλεια,
 που όμως ποτέ δεν όμολογούσε. 'Ο Οικονομίδης ήταν προπαντός, ο
 μεγάλος δάσκαλος της μουσικής και ο μεγάλος όργανωτής. Χάρη σ'αύ-
 τόν, έλαμψε τό ωδεΐο 'Αθηνών, ή 'Ορχήστρα 'Αθηνών, ή Χορωδία 'Αθηνών.
 Αυτός ίδρυσε και όδούσε την Κρατική 'Ορχήστρα. "Ένοιωθε βαθειά
 τη μουσική και μπορούσε κάθε στιγμή να σου την αναλύσει έγκεφα-
 λικά. Γι' αυτό και όταν διηύθυνε -και το έφερε να τό κάνει περισσό-
 τερο από οτιδήποτε άλλο ^{στη} ζωή του- , αισθανόσσουνα ότι τό κεφάλι
 του -τό μυαλό του- καταπιεζε κάθε στιγμή τό συναίσθημα, τό ένστικτο,
 και δεν άφηνε έτσι να παρασυρθεϊ, στη μέθη της αναδημιουργίας.
 'Ένεϊνο που πήρα από τόν Οικονομίδη -τό πιο βασικό- είναι ή τέλεια
 αντίληψη που είχε, για τίς σχέσεις και τίς Ισορροπίες, ανάμεσα
 στις φωνές. "Όλη ή μουσική είναι ή τετραφωνία. "Αν ξέρεις να χειρι-
 ρησαι καλά τίς τέσσερεις φωνές, τότε ξέρεις να γράφεις". 'Αλήθεια,
 πόση διαφορά στο έκουσμα μάς δίνει ή ίδια συγχορδία, σε διαφορε-
 τικές θέσεις των φωνών. Αυτό που λέμε "σουνάρι", δηλαδή "ή χειτ" >
 βρίσκεται μέσα σ' αυτές τίς σχέσεις. 'Ο ίδιος πάλι είναι, που μου
 έλεγε "Πρέπει να μάθεις τόσο τέλεια τούς κανόνες της σύνθεσης, ώστε
 να είσαι σε θέση κάποτε να τούς ξεπεράσεις. Και εν -----
 ανάγκη, να δημιουργήσεις καινούργιους". Αύτή ή "σχολή", ή περιπατη-
 τική, υπήρξε ένα παράλληλο σχολείο για μένα, που πλούτιζε καθη-
 μερινά τίς γνώσεις μου και κυρίως με βοηθούσε να άκουίζω την
 κρίση μου, για έργα και για ανθρώπους. "Έτσι μία σχέση δασκάλου
 με Μαθητή, γεννήθηκε εκείνο τόν καιρό. 'Ο Οικονομίδης με άγαπούσε
 και με πίστευε, γι' αυτό ήταν πάντα άυστηρός μαζί μου. Σπάνια θά
 μου έλεγε ένα πολύ καλό λόγο. Ζητούσε από μένα -και τούς άλλους
 μαθητές του- πάντοτε τό καλλίτερο. Οι φήμες έλεγαν ότι με προόριζε

Το Γιάννη Βατικιώτη
το Χρήστο Μιχαηλάκη

για διάδοχο του στο Ωδεΐο και στην Κρατική. "Όμως όταν μετά την απελευθέρωση άνακατέστηκα, σχεδόν αποκλειστικά, με την πολιτική > δηλαδή τον ~~άγωνά~~ όπως τον λέγαμε, αυτή η προοπτική έβρασε. Παράλληλα, άρχισα να γνωρίζω και να γνωρίζομαι με τους συμμαθητές μου > στο Ωδεΐο. Τόν 'Αργύρη Κουνάδη, τó Γιώργο Σισιλιάνο, τó Γιάννη Χρονόπουλο, τó Σωτήρη Ταχιάτη, τó Σπύρο Τόμπρα και άργότερα τή Χαρά, πού έγινε γυναίκα του, τó Τάση και τήν "Έρση 'Αποστολίδη, τó Νίκο Γίλιο, τó Στέλιο Κεφαντάρη, τήν 'Αλίκη Βατικιώτη, τó Μιχάλη Σέμη. 'Αργότερα ήρθαν στο μάθημα τής σύνθεσης ó Γεάννης 'Ιωαννίδης και ó Γιώργος Τσουγιόπουλος. 'Οργανώσαμε μουσικές βραδιές, σε διάφορα σπίτια και μερικές φορές, φεύγοντας τά βράδια από τó Ωδεΐο, περνούσαμε για άστεΐο, από κανένα κορνεΐο, στην όδο Σωκράτους ή Φειδίου και δίναμε συναυλίες, με έργα Μπάχ, στο σαλόνι, με άκροατήριο τís πόρνες και τούς πελάτες! Κάποτε έγινα κομματικός υπεύθυνος για τó Ωδεΐο. Τότε δημιουργήσαμε τó Σωματεΐο Νέων Μουσικών, με 'Αντιπρόεδρο τó Γιώργο Σισιλιάνο, Γενικό Γραμματέα τόν 'Αργύρη Κουνάδη, ~~και τούς~~

καί Πρόεδρο τόν ύποφαινόμενο. Οί δικοί μου, δέν μπορούσαν να ζήσουν μόνοι τους χωρίς έμένα, στην Τρίπολη. 'Η οικογένεια ήταν πολύ δεμένη. Καί έτσι ó πατέρας μου φροντίζει να μεταταθεί στην 'Αθήνα, στο 'Υπουργεΐο 'Εσωτερικών και άναλαμβάνει τή διεύθυνση 'Ιθαγενείας. Παράλληλα, τού δίνουν όλες τís μυστικές εκθέσεις, πού στέλνουν οί έλληνικές άρχές, για τά έγλήματα τής Βερμαχτ και των Ες-Ες. Αύτά τά πολύτιμα έγγραφα -και άνάμεσά τους ή συγκλονιστική περιγραφή για τήν τραγωδία του Διστόμου -φυλάγονταν προσεχτικά στο σπίτι μας, έως ότου ó πατέρας μου τά παρέδωσε -μετά τήν απελευθέρωση- στην ύπηρεσία του, ή όποια και φρόντισε να τά καταστρέψει. Τó σπίτι τής Νέας Σμύρνης ήταν μικρό. Μας πρόσφεραν τó μοναδικό σαλόνι-τραπεζαρία και καί μέσα έγκαταστάθηκε όλη ή οικογένεια. Στο διπλό κρεβάτι οί γονεΐς, σ'ένα καναπέ εγώ, και ó Γιάννης στο

πάτωμα, στρωματάδα. Θέρμανση δέν υπήρχε. Τρόφιμα δέν υπήρχαν, όπως στην Τρίπολη, πού βρήκαμε κυρίως πατάτες και τυρί. Μέ το μισθό του πατέρα μου, ζούσαμε δε ζούσαμε δέκα μέρες. Μέ τίς ύπόλοιπες τί κάναμε; 'Ο αδελφός μου είχε αδένες, αδυναμίες, ζαλάδες, λιποθυμίες. Δέν μπορούσε νά σταθεῖ στά πόδια του. "Ἐλλειψη τροφῆς, Ἐλλειψη βιταμινῶν. 'Εγώ πάλι μιά μέρα λιποθύμησα στό Σύνταγμα, περιμένοντας τό τράμ. Μέ μεταφέρανε σ' ἕνα παγκάκι καί μ' ἀφήσανε μέσα στό χιονό-νερο. Ἐίχα ὑπόταση, ζαλάδες, **κομάρες**. "Αποφασίστηκε νά βρῶ δουλειά. 'Αλλά πού; Μέ τά πολλά ὁ θεῖος μου μέ διόρισε σέ μιά νεοσύστατη ὑπηρεσία, πού εἶχε τά γραφεῖα της στήν δόδ Φιλελλήνων, πλάι στήν ἀγγλική ἐκκλησία: τήν "Ἐνωση Καπνοβιομηχανῶν Ἑλλάδος. Στήν ἀρχή, μόλις πῆγα, δέν εἶχε γραφεῖο καί μ' ἔστειλαν στή Κοκκινιά, στίς ἀποθήκες Σαπόρτα, νά φορτώνω καί νά ξεφορτώνω δέματα μέ καπνό. Ἐυνοῦσα μέσα στήν νύχτα καί πήγαινα στή Κοκκινιά μέ τά πόδια. Δούλευα ὀχτώωρο καί ξαναγύριζα μέ τά πόδια. Καμμιά φορά στό γυρισμό, λοξοδρομοῦσα, γιά νά περάσω ἀπό τόν Πειραιῶ, στό λιμάνι, νά πάρω ἕνα σακί σταφίδα, ἀπό τόν 'Οργανισμό Σταφίδας, γιά λογαριασμό τοῦ θεῖου μου. Θά ζύγιζε ἕως καί 40 κιλά καί τό κουβαλοῦσα ἀπό τόν Πειραιῶ ὡς τή Νέα Σμύρνη, στήν πλάτη. Τό βράδυ μέ τή λάμπα, ~~προ-~~παθοῦσα νά λύσω καμμιά ἀσκηση ἀρμονίας, χωρίς ἐπίδα. "Ἄλλωστε μοῦ ἦταν ἀδύνατο νά παρακολουθήσω τό ὄδετο. 'Αργότερα βρέθηκε θέση στήν 'Αθήνα. "Αντέγραφα τά πρακτικά τῶν συνεδριάσεων σ' ἕνα μεγάλο τετράδιο καί μετά τά πήγαινα νά τά ὑπογράψουν τά μέλη τοῦ Συμβουλίου: Παπαστράτος, Κεράνης, Καραβασίλης, Καρέλιας, ~~κώστα~~. "Ἐκεῖνο πού μᾶς ἔσωσε, δέν ἦταν ὁ μισθός μου, ἀλλά ἡ πληρωμή μας ἕν μέρει, σέ εἶδος. Κάθε βδομάδα μᾶς ἔδιναν μερικές κούτες τσιγάρα, ἀνάλογα μέ τή θέση σου. 'Ο πατέρας μου ἐρχόνταν τότε στό δίπλανό καφενεδάκι. Φορτωνόμαστε τίς κούτες καί κατ' εὐθεῖαν στήν δόδ Πειραιῶς, ὅπου οἱ τραυματίες τῆς 'Αλβανίας, ξαπλωμένοι στά πεζοδρόμια, εἶχαν τό μονοπάλαιο τῆς ἐμπορίας τσιγάρων. "Ἐκεῖ τά πουλοῦσαμε στήν τιμῆ ὄχι τῆς μέρας, ἀλλά τῆς ὥρας (γιατί οἱ τιμές ἀνέβαιναν ἀπό ὥρα

σε ύρα) και τρέχαμε στην όδο 'Αριοτείδου, όπου είχε εγκατασταθεί το εμπόριο με τις γερμανικές κονσέρβες. 'Αγοράζαμε κυρίως Πολούντ-βουρστ, δηλαδή κιμά από σικώτι, με άπαισία γεύση, αλλά κατάλληλο για μένα και τον αδελφό μου, που ή κατάστασή μας καλλιτέρευε μ' αυτό τον τρόπο. Με το χειμώνα, το κρύο, και την έλλειψη τροφής και θέρμανσης, προστέθηκε και ή γόμνια μας. Τα ρούχα μας είχαν γίνει κουρέλια. Τα παπούτσια όλο μπαλώματα. "Έτσι οι γονείς μας πήραν τή μεγάλη γι' αυτούς απόφαση. Πούλησαν τις βέρες τους για να φτιάξουμε ρούχα, να ζεσταθεί το κοκκαλάκι μας. Αυτό όμως τους κόστισε πολύ. "Η μάνα μας σκυμμένη, όταν έμνε μόνη και χωρίς δουλειά, κοιτάζε τα χέρια της και έκλαιγε. Ποιός ξέρει με ποιά συναισθήματα είχε συνδέσει τή βέρα της. Κοιτούσε και χαϊδεύε τον πατέρα μας, λές και τον είχε χάσει ή πρόκειται να τον χάσει. Μέσα στά 1944, άρχισε ο μεγάλος πληθωρισμός. 'Από τις χιλιάδες φτάσαμε στά εκατομμύρια κι από κεϊ στά δισεκατομμύρια, και λίγο πριν τήν απελευθέρωση, στά τρισεκατομμύρια. Ταίφνης ο μισθός μου για 10 μέρες έφτασε τα πενήντα δισεκατομμύρια. 'Υπήρχε λοιπόν πρόβλημα μεταφορής τών χαρτονομισμάτων. 'Ακόμα με τήν καθημερινή αύξηση, έπρεπε τελικά να πληρωνόμαστε και μεϊς σε καθημερινή βάση. "Έτσι έγινε μιά ομάδα από υπαλλήλους που πήγαινε κάθε πρωϊ στην Τράπεζα 'Ελλάδος, στο υπόγειο, να πάρει σειρά. Μετά τα χρήματα ξμπαιναν σε τσουβάλια, που τα μεταφέραμε στην όδο Φιλελλήνων. Πόλις γινόντανε, κατά τις 2 με 3 τό μεσημέρι ή πληρωμή, τρέχαμε στην αγορά να κάνουμε φάνια, πριν δοκιβήνουν τα τρόφιμα. Αυτό κάθε μέρα. Καθώς περιμέναμε με τις ύρες στο υπόγειο τής Τράπεζας, σκέφτηκα πως μπορώ να λύνω τα θέματα 'Αρμονίας. Γύρω μου γινόταν χαμός. "Όμως είχα τή δύναμη να συγκεντρώνομαι στον έαυτό μου, μέσα σε όποιεσδήποτε συνθήκες. Μιά μέρα ένας συνάδελφός μου, ο Φάπας, καλό παιδί, μου λέει να τον ακολουθήσω. 'Ανεβήκαμε στο πρώτο πάτωμα, άνοιξε τήν πόρτα μιās τουαλέτας και μου λέει: "Έδώ είναι καθαρά και άνετα. Είναι τουαλέτα Διευθυντοϋ. Κάτσε και γράφε και μήν άνοιξεις

παρά όταν ακούσεις τό σῆμα μου: Δύο, ἔπειτα τρεῖς, καί πάλι δυό χτύποι". Τό χρησιμοποίησα κι ἐγώ ἀργότερα στίς παρανομίες καί τῶκανα καί τραγούδι (Στόν Παναγούλη, "Όταν χτυπήσεις δυό φορές").

"Ἔτσι μπόρεσα νά δουλέω ἐντατικά στήν Ἄρμονια, τόσο πού δέν μέ πρόφτανε ὁ δάσκαλός μου. "Μά πότε τά γράφεις; -ρωτοῦσε-, ἀφοῦ ὅλη μέρα ἐργάζεσαι; "Μετά τή δουλειά, κατ'εὔθεταν στό ὠδεῖο, καί ἀπό κεῖ στή Χορωδία. Συνήθως φτάναμε μέ τόν Οἰκονομίδη χωρίς, πρίν τή πρόβα. Τότε τοποθετούσαμε ἀπάνω στό πιάνο τά δοχεῖα μέ τό φαγητό μας καί τρώγαμε ὄρθιοι, συζητώντας. Ἐγώ εἶχα ἕνα μικρό βαλιτσάκι, πού μέσα ἡ μάνα μου ἔβαζε ἕνα γυάλινο δοχεῖο, βασιικά μέ μπουλουγούρι, ἀλλά καί ἄλλα ὄσπρια. Ἐπίσης ἕνα κουτάλι ἀσημένιο, ἀπό τό καλό της τό σερβίτσιο, πού τό μεγαλύτερο μέρος του τό εἶχαμε πουλήσει. Ὁ Οἰκονομίδης, εἶχε τυλιγμένο σέ μιά πετσέτα, ἕνα τσίγκινο δοχεῖο, πού περιεῖχε ~~ἕνα~~ μαυροζομί. Κι ἕνα κουτάλι. Ἠτρεπόμουνα πού τό φαγητό μου ἦταν καλλίτερο. "Όμως ὁ δάσκαλός μου, ὄχι μόνο δέν δέχτηκε ποτέ τή προσφορά μου, ἔστω καί μιά κουταλιά, ἀλλά θύμωνε τόσο πολύ, πού στό τέλος φοβόμουν νά τοῦ προτείνω. Ἐπέμενα βλέπετε, γιατί ἡ σούπα του ἦταν τελικά σκέτο νερό κι αὐτός εἶχε γίνει σωστός σκελετός. Δούλευε ἐντούτοις ὄλο τό πρωτ στήν Κρατική, τό μεσημέρι στό ὠδεῖο καί τό βράδυ στή Χορωδία. Χωρίς νά πληρώνεται στήν οὐσία. Στό σπίτι, ὅπως μοῦ ἔλεγε, τόν περίμενε δουλειά. Νά μελετήσῃ παρτιτούρες. Νά διορθώσει τό μουσικό ὕλικό. Πόσο χάρηκα, ὅταν ἐπιτέλους δέχτηκε νά τόν βοηθῶ, κάπου-κάπου. Μπήκα μέ συγκίνηση στό σπίτι του. Κάθησα στό γραφεῖο του, πού ἦταν γεμάτο χαρτιά καί δούλευα σιωπηλός, προσπαθώντας νά κρύψω τή μεγάλη χαρά καί συγκίνηση πού ἔνοιωθα, ἀπό τήν τιμή πού μοῦ ἔκανε ὁ δάσκαλός μου, νά μοῦ ἐμπιστευτεῖ ἔστω κι αὐτή τή δουλειά ρουτίνας, πού ἦταν συνήθως ἡ διόρθωση τοῦ ὕλικου τῆς ὀρχήστρας ἢ τῆς χορωδίας. Ἡ Μυρτώ εἶχε δώσει κι αὐτή ἐξετάσεις στό Πανεπιστήμιο, γιά τήν Ἰατρική. Ἔτσι μιά φθινοπωρινή μέρα τοῦ 43, συναντηθήκαμε πίσω ἀπό τό Κεντρικό

Πανεπιστήμιο, στήν όδό 'Ακαδημίας. Σταθήκαμε και μιλούσαμε στή μέση του όδού. Ήταν ή πρώτη φορά στή ζωή μου, πού μιλούσα έλευθερά στο όροδο, μ' ένα κορίτσι τής ηλικίας μου. Ήταν όργανωμένα στήν ΕΠΟΝ τής Νέας Σμύρνης, αλλά τώρα είχε περάσει στήν όργάνωση τής τάξης της, μαζί με τό Βύρωνα Σάμιο, τό Λεωνίδα Κύρκο και τήν Καλλισθένη. Πολλές φορές τό 'Αμφιθέατρο, μεταβαλλόταν σέ χώρο πραγματικής μάχης και ήθελε τότε νά έχεις γερά κότσια νά βγεις άνοιχτά και νά υπερασπίσεις τό ΕΑΜ, τό ΚΚΕ ή τήν ΕΠΟΝ. "Όταν χωρίσαμε, ένα ευχάριστο αίσθημα έμεινε μέσα μου και πολλές φορές όταν πλάγιαζα, περναγαν άστραπιαία από τή σκέψη μου οι λεπτομέρειες από κείνη τή συνάντηση. Στίς βεγγέρες, στο σπίτι τών 'Αλτινογλου, πού συνεχίζονταν πάντα, όμως λίγο πιο άρπια, άρχισαμε νά έχουμε τήν τάση νά καθόμαστε παράμερα, έγώ και ή Νυρτώ, για νά συνεχίσουμε μόνοι μας τή συζήτηση. Μιλάγαμε έτσι με τίς άρες. "Εμμεσα, στρέφαμε τή κουβέντα στο συναισθηματικό. 'Εγώ άφηνις τής μιλούσα για τήν "Ελλη, εκείνη για τό φαίδωνα. 'Αλλά φυσικά και τά γενικώτερα θέματα, μās άπασχολούσαν πολύ. Και κει διαφωνούσαμε πάντα. Στο βάθος, με δούλευε τό κόμπλεξ του έπαρχιάτη, μπροστά στήν καθαρότητα και δυναμικότητα τής άπελευθερωμένης άθηναιάς. "Έτσι πέρασε ό χειμώνας. Με τό καλοκαίρι του 44 άρχισαν τά σαββατοκύριακα οι όμαδικοί κάθοδοι προς τή θάλασσα, στο Καλαμάκι. Μερικοί ξεκινούσαν από τό τέρμα Πατησίων με τά πόδια. "Βφταναν στή Νέα Σμύρνη. "Εκεί οι οίκογένειές μας - 'Αλτινογλου, 'Ισηγόνη και Θεοδώρακη - έμπαιναν κι αυτές στο παραβάνι. "Όσο προχωρούσαμε προς τήν άνω Νέα Σμύρνη, συνεχώς προστίθεντο και νέες συντροφίες. Στο Βουρλοπόταμο, κατηγορίζοντας προς τή θάλασσα, καμιά φορά φτάναμε στους ένατό. Στο Καλαμάκι, καταλαμβάναμε όλο τό έξοχικό κέντρο και γεμιζαμε τά τραπέζια του με τά τρόφιμα και τά νερά, πού κουβαλούσαμε μαζί μας. Βάζαμε τά μαγιά και στή θάλασσα. Το μεσημέρι όμαδικό γεύμα, τραγούδι, χορός με όπισκως από τό γραμμόφωνο του κέντρου, λίγη άνάπαυση. Το άπόγευμα μπάνιο και κυρίως

βαρνάδα. Και πρὸς τὸ σούρουπο, ὁ δρόμος τῆς ἐπιστροφῆς. Συχνὰ γερμανοὶ καὶ γερμανίδες κάνανε μπάνιο κοντὰ μας, χωρὶς προβλήματα. Κολυμπούσαμε ὅλοι καλὰ καὶ μακρὰ. Ἐμᾶς, τῆς μικρῆς μας παρέας, Μυρτώ, Μιμδίζα, ἐγὼ καὶ ἕνας-δυὸ ἄλλοι φίλοι, μᾶς ἄρρεσε νὰ πηγαίνωμε σὲ μιὰ ξέρα, ἀνοιχτὰ ἀπὸ τὰ μπάνια τοῦ Ἐντεμ, πού τὸ λέγαμε τὸ νησάκι. Ἐκεῖ στοὺς γλιστεροὺς βράχους μὲ τὴ θαλάσσια βλάστηση, ~~μᾶς ἄρρεσε νὰ~~ ~~ξαπλώναμε~~ γιὰ ἠλιοθεραπεία καὶ κουβέντα. Μιὰ μέρα τοῦ Ἰουλίου, καθὼς γυρνοῦσαμε, παρατήρησα ὅτι εἴχαμε μείνει μόνοι, ἢ Μυρτώ καὶ ἐγὼ. Κολυμπούσαμε ὁ ἕνας πλᾶϊ στὸν ἄλλον. Ὁ ἕνας στραμμένος δεξιά, ὁ ἄλλος ἀριστερά. Βλεπόμαστε στὰ μάτια. Καὶ ξαφνικά, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουμε, βρεθήκαμε ὁ ἕνας στὴν ἀγκαλιά τοῦ ἄλλου. Φιληθήκαμε καὶ ἀμέσως βουλιάξαμε. Ἦπιαμε νερό. Βγήκαμε στὴν ἐπιφάνεια διαφορετικοὶ ἀπ' ὅ, τι μῆκαμε. Θτάσαμε στίς θαλασσινὲς σπηλιές, πού ἦταν πλᾶϊ στὸ Καλαμάκι κι ἐκεῖ φιληθήκαμε, ἄλλη μιὰ φορά. Ἀπὸ πάνω μας ὁ πατέρας μου κοίταζε τὴ θάλασσα καὶ φώναζε ἀνήσυχος "Μικη - Μυρτῶ! Τρῶμε". Γελάσαμε καὶ τρέξαμε στὸ κοινὸ τραπέζι. Τὴν ἄλλη μέρα, Δευτέρα, πῆγα στὸ σπίτι της νὰ τὴν πάρω νὰ πᾶμε στὴ συναυλία τῆς Κρατικῆς στὸ Ἡρώδειο. Εἶχε βάλει ἕνα κάτασπρο φουστάνι πού ταίριαζε μὲ τὸ σοκολατῆ χρῶμα τοῦ θέρους. Πῆραμε τὸ τράμ ἀπὸ τὴν Καλλιθέα καὶ κατεβήκαμε στὸν Μακρυγιάννη. Πόσο ἄμορφη ἦταν αὐτὴ ἢ ἀνηφόρα στὴ Διονυσίου τοῦ Ἀεροπαχίτου. Διαδρομὴ πού θὰ τὴν κάναμε στὸ μέλλον ταχτικά. Καθήσαμε στὰ βραχάκια καὶ νοιώσαμε τὴν Ποιμενική νὰ μᾶς φέρνει ἀκόμα πιὸ κοντὰ. Σταθήκαμε γιὰ λίγο στοῦ Φιλοπάππου καὶ φιληθήκαμε κάτω ἀπὸ τὰ πεύκα, ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ σπίτι πού καθόμαστε σήμερα. Γυρίσαμε στὴ Νέα Σμύρνη μὲ τὰ πόδια. Ἀποφασίσαμε νὰ εἴμαστε πάντα μαζί. Τὴν ἄλλη μέρα, ἔφυγα ἀπὸ τὸ σπίτι μου. Ἦμουν τόσο ἐρωτευμένος, πού δὲν μποροῦσα νὰ χωρέσω στοὺς τέσσερις τοίχους. Πῆγα στὴ Μονὴ Πεντέλης - στὴν ὁδὸ Μητροπόλεως - καὶ βρῆκα τὸ Γρηγόρη (Κωνσταντινόπουλο), τοῦ μιλοῦσα ὅλη τὴ νύχτα καὶ ὡς τὸ πρωτῆ, χλαίγαμε μαζί, ἀπὸ τὴν εὐτυχία τῆς ἀγάπης. Σημερώματα

σαμφάλωσα πάνω από τό θέατρο του 'Ηρώδου,νά χαράξω σ'ένα
 'άθάνατο τό όνομα ΜΥΡΤΩ.Τότε ήσύχασα λίγο καί ύποσχέθηκα στόν
 έαυτό μου,ότι θά γράψω αυτό τό άθάνατο όνομα παντού,σέ γη
 σέ θάλασσοσ καί ούρανό! Έκεϊ πού βρισκεται σήμερα τό 'Υπουργείο
 Παιδείας,τότε ήταν ένα μοναστήρι -μέ έκολλησα καί ξεονόνης. 'Η
 Μονή Πεντέλης,έτσι όνομαζότανε.Πολλοί φίλοι από τήν Τριπολη βρισ-
 κανε έκεϊ μιά πρώτη στέγη,έως όπου βολευτούνε καλλίτερα.Κι
 αυτό χάρη στό Γρηγόρη,πού κατοικούσε μόνιμα κι έφερνε από
 τήν έπαρχία ένα-ένα τ'άδέλφια του. 'Ο Γρηγόρης πάλι,είχε αυτή
 τήν τύχη,χάρη στόν προσωπικό σωφέρ του άρχιεπισκοπου Δαμασκηνού.
 Σά νά μήν τής έφταναν τά ξει παιδιά της ή μάνα του Γρηγόρη,
 πονόφυχη,ανάθρεφε μαζί της κι ένα όρφατό.Κι αυτός έγινε άρμό-
 τερα,όχι μόνο ό σωφέρ,άλλά καί ό στενός έμπιστος του 'Αρχιεπισ-
 κοπου πού τότε,είχε μεγάλη δύναμη."Αλλωστε άργότερα ό Τσάρτσιλ
 θά τόν έκανε καί Αντιβασίλεα.Πολλές φορές,όχι μόνο ~~προσούσε~~ ^{Επίσκεπτόμου}
~~έκεί~~ τή Μονή αλλά καί ^{έμενα} ~~ποτόπου~~ τά βράδνα,όταν μέ τίς συζητήσεις
 περνούσε ή ώρα τής έλεύθερης κυκλοφορίας.Συναντιώμαστε μέ τή
 Μυρτώ τά μεσημέρια.Είχαμε βρεϊ μιά σχετικά έρημη βεράντα,στήν
 πίσω μεριά τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών,μέσα στόν κήπο,κι έκεϊ μασου-
 λούσαμε τά σάντουιτς έκεινης τής έποχής.Θυμάμαι μιά μέρα πού
 τρώγαμε,είχε στά πόδια της ένα σσουβάλι,"Τί είναι αυτό;"
 "Ένας σκελετός, από τό τρίτο νεκροταφείο".Και πού τόν πάς;"
 "Πρέπει νά τόν βράσω νά φύγουν οί σάρκες"...Μακάβριο.Οί Έπονώ-
 τες τής Νέας Σύμυρης,άναάλυψαν ότι στή Βουλιαγμένη,οί γερμανοί
 είχαν έγκαταλείψει τίς εκαυλες καί τίς κατέλαβαν.Μας είπαν
 νά πάμε κι έμεις.Πήραμε τό γκαζοζέν από τόν Αγιο-Γεώργιο -
 Καρότση καί μέ τά "Έξτοια μάτια γαλανά" καί τά "δύο πράσινα
 μάτια",πού ήταν τά σουξέ τής έποχής,στοιβαγμένοι σά τίς σαρδέλ-
 λες,κούτσα-κούτσα,φτάσαμε στό τέρμα. Έκεϊ μας περιμεναν τά
 άγόρια καί τά κορίτσια τής ΕΠΟΝ καί μας δόήγησαν στίς...βίλ-
 λες μας.Τά πρωϊνά,πηγαίναμε γιά μπάνιο στό λαιμό,πούτοτε

170^c
 η μουσική τ'ενα

Ήταν έρημος. Μετά τό φαγητό και τή σιέστα, τό απόγιομα, κατεβαί-
ναμε στή Λίμνη ~~Βουλιγαμένης~~. Ύστερα από μία βδομάδα, στό γυρισμό
τό γκαζοζέιν χάλασε στή Βούλα, κι από κετ μέ τά πόδια στή Νέα
Σμύρνη. Σιγά-σιγά όμως ξεκόφανε από τics παρέες. Μας έρεσε νά
εΐμαστε μόνοι. Τics Κυριακές παίρναμε τό λεωφορεΐο ^{παιή} για τή Βου-
λιαγμένη κι από κετ βαδίζαμε μέσα στή ζουγνλα από πεύκα, πού
Ήταν τότε ή έρημική περιοχή του Λαιμού. Βρίσκαμε λιμανάκια χωρίς
άνθρώπινη ψυχή. Κάναμε μπάνιο. Τρώγαμε, Ξαπλώναμε μέσα στίς πρασι-
νάδες και τά πεύκα. "Άλλοτε, πηγαίναμε στήν Πεντέλη, 'Ανηφορίζαμε
τό βουνό και κατασηνόναμε φηλά σέ κανένα ξεφωτο. "Η Μυρτώ Ξπαί-
νε κονοέρβες από τό σπίτι της. "Εγώ φωμάκι, από ώρατο κίτρινο
καλαμπόκι. Κοινώς λεγόμενη μπομπότα. Φτάσαμε άκόμα ως τή Σαλαμίνα.
Παίρναμε τόν ήλεκτρικό από τήν Καλλιθέα, στόν Πειραιά τό τραμ για
τό Πέραμα, κι έκει ένα καϊνάκι ή караβάκι, όέν θυμάμαι πιά, τής γραμμής
πού μας περνοΐσε στά Παλούκια. Μετά μέ τά πόδια άνεβαίναμε σ' ένα
βουνό πάνω από τό Μούκι. Τά ερωτικά μας στέκια, Ήταν ό λόφος
του Φιλοπάππου και τό "Άλσος τής Νέας Σμύρνης, όπου κάθε βράδυ
γινόταν συνωστισμός από τά ζευγαράκια. "Όταν ός βρίσκαμε θέση,
πηγαίναμε στό Κτήμα Παπαστράτου, στό Βουρλοπόταμο, "Ένας ώρατος
ρωμαντικός περίπατος, Ήταν πάντα ή Καστέλλα, όπου φτάναμε μέ τό
τραμ. "Έκει, πάνω από τό νησάκι, εΐχε ένα καφενεΐο πού μπορούσες νά
καθήσεις όση ώρα ήθελες, μέ μία βανίλια. Δέν εΐχαμε χρήματα παρά
μόνο για δημόσια παγκάκια, πάρκα, και κανένα καφενεδάκι. Σέ ταβέρνα
μέ τή Μυρτώ καθήσαμε για φαγητό, μία και μοναδική φορά, στά 1948,
λίγες μέρες πριν από τήν τελεμαΐα σύλληψή μου. "Όμως σέ ειδικές -
^{όπως φουδούμε}
έξαιρετικές συνθήκες, Μέ μία κούτα τσιγάρα, εΐχαμε τά ναΐλα μας για
τό τραμ, δυο είσιτήρια θεάτρου και δυο γλυκά μέ σταφίδα.
"Έτσι πολύ συχνά, πηγαίναμε στά θεάτρα, πού τότε εΐχαν πολύ άνε-
βασμένη ποιότητα. "Όπως λ. κ. ή Κοτοκούλη, ή Κατερίνα 'Ανδρέάδη,
τό θέατρο Τέχνης, -παρκαοιουθήσαμε όλόκληρο τό φεστιβάλ "Ιφεν-

-η Μανωλίδου-Αρώνης -Παπός - ο Λογοθέτης^{Ση5}, ο Αργυρόπουλος κ.λπ. Φυσικά μᾶς ἔρεσε πολύ καί ὁ κινηματογράφος, πού ἐπί γερμανῶν ἔπαιζε μόνο γερμανικά φιλμ καί ἐπί ἄγγλων ἀμερικάνικα. Πιό πολύ ἀπ' ὅλα ὅμως, νομίζω, μᾶς ἔρεσε νά σεργιανίζουμε μέσα στήν ἴδια τήν Ἀθήνα, πού ἔτσι τή μάθαμε ἀπ' ἔξω κι ἀνακατωτά. Μικρά καφενεῖα στά Ἐξάρχεια, γύρω ἀπό τῶ Σύνταγμα, στή Κλαυθμῶνος, στήν Πλάκα καί πρός τό Λυκαβηττό, ἦταν πάντα γιόματα ἀπό νέους καί νέες, σάν κι ἐμᾶς. Φτάνοντας στήν Ἀθήνα, συνδέθηκα ὅπως εἶναι φυσικό, μέ τούς συμμαθητές καί φίλους, ἀπό τήν Τρίπολη. Ἕνας τέτοιος ἦταν καί ὁ Γιῶργος Παπούλιας, πού μάλιστα ὄταν μέ εἶχαν συλλάβει οἱ Ἴταλοί, μοῦ ἔστειλε μήνυμα πῶς θά μέ ἀπελευθερώσει. Καί θά τόκανε, τόσο ριφοκίνδυνος καί γενναῖος ἦταν, ἂν δέ μεσολαβοῦσε ὁ κύριος Βουγιουκλάκης. Στήν Ἀθήνα, ὁ Γιῶργος ὀργανώθηκε στό Λόχο τῶν Φοιτητῶν "Λόρδος Μπάϋρον". Μιά μέρα μοῦ ἔδωσε ἕνα περιστροφο. Μιάν ἄλλη ἕνα αὐτόματο, μέ τρεῖς δεσμίδες. Τά ἔθαβα ὅλα στόν κήπο μας, στή Νέα Σμύρνη. Τήν ἴδια μέρα πού ἔφυγαν οἱ γερμανοί, σέ ἀνταπόδοση, "πρόσφερα" στό "Λόρδο Μπάϋρον", ἕνα δόκλιτρο καμιόνι μέ γερμανικά ὄπλα, ἀπό τήν ἀεροπορική βάση τοῦ Παλαιοῦ Φαλήρου, πού εἶχα κατορθώσει νά σώσω ἀπό τήν ἀνατίναξη. Ἔμαθα ὅτι στή μάχη τοῦ Δεκέμβρη, ὁ Γιῶργος πιάστηκε ἀίχμάλωτος καί ὅτι τόν ἐκτελέσανε καί τόν θάψανε, μαζί μέ ἑκατοντάδες ἄλλους, στόν Ἐθνικό Κήπο. Ὁ Παπούλιας, μέ βοήθησε νά βρῶ ἐπαφή καί ὅπως ἦταν φυσικό, στήν ἀρχή δούλεψα στό χῶρο τοῦ Ὁδείου καί γενικώτερα τῆς μουσικῆς. Τήν ἐποχή ἐκεῖνη, ἡ συντριπτική πλειοψηφία τοῦ κλάδου τῶν μουσικῶν, ἀνῆκε στό ΕΑΜ. Γι' αὐτό καί ἔγινα μέλος τοῦ ΠΜΣ ~~ΕΑΜ~~ (Πανελληνίου Μουσικοῦ Συλλόγου) ἀπό τά 1945. Ἄλλωστε καί ἡ δημιουργία τοῦ Συλλόγου ^{ἔχισε μέ} ~~ἦταν~~ ^{πρωτοβουλία} δική μας, δηλαδή τοῦ ΕΑΜ τῶν μουσικῶν. Φανταστεῖτε ὅτι στή μεγάλη διαδήλωση, στίς 3 τοῦ Δεκέμβρη, εἶδα μέ τά ἴδια μου τά μάτια, τό Μενέλαο Παλλάντιο, νύν Διευθυντή τοῦ Ὁδείου Ἀθηνῶν καί Ἀκαδημαϊκό, νά κρατᾶ τήν κόκκινη σημαία, ἐπικεφαλῆς τῆς ὁμάδας τῶν ἑαμικῶν μουσικῶν. Ἕνα πρῶινό οἱ τσολιά-

δες μπήκαν στο σπίτι μας. 'Ο πατέρας και ὁ θετός μου εἶχαν φύγει. Ἐρῆκαν μόνο ἐμένα. 'Η μάνα μου και ἡ θεία μου στρίγγλιζαν. "Ὁμως ἀπὸ παντοῦ ἄκουες ξεφωνητά: ΜΠΑΛΟΚΟΙ "Ὅλο τὸ τετράγωνο, ὅλη ἡ συνοικία, ἦταν γεμάτο γερμανούς, μηχανοκίνητα και τσολιάδες. Γέμισαν οἱ δρόμοι μὲ ἄντρες, πού τοὺς σπρώχνανε μὲ τοὺς ὑποκόπανους τῶν δειλῶν, πρὸς τὸ γήπεδο Καλλιθέας. Σήμερα εἶναι χτισμένο. Τότε ἦταν ἕνας μεγάλος ἀνοιχτός χώρος, στά δεξιά μας, πρὶν φτάσουμε στὴ στροφὴ Νέας Σμύρνης. "Ὅταν φτάσαμε ἐκεῖ, τὸ γήπεδο ἦταν σχεδόν γεμάτο, ἄνδρες και ἄφηβους. Γύρω-γύρω οἱ γυναῖκες ξεφάνιζαν, ἀφηφώντας τοὺς στρατιῶτες, πού τίς ἔσπρωχναν και τίς χτυποῦσαν. 'Απὸ ἕνα σημεῖο κι ἔπειτα, εἶχα τὴν αἴσθηση πὼς παρακολουθῶ κάποια κινηματογραφικὴ ταινία. "Ὅταν καταλάγιασε τὸ κομφούζιο ἀπὸ τίς φωνές και τίς μετακινήσεις, βρεθήκαμε παρατεταγμένοι σὲ πολλές σειρές. Κάτι φώναζε ὁ γερμανὸς ἀξιωματικός και ὁ Ἕλληνας μεταφραστής του, πού δὲν τὸ ἔκουσα ἢ δὲν τὸ πρόσεξα. Σὲ λίγο σχηματίστηκε μιὰ κουβτιδία, μὲ γερμανούς και Ἕλληνες ἀξιωματικούς, στρατιῶτες και τσολιάδες κι ἄρχισαν νὰ διαλέγουν τὰ θύματα. "Ὅσο πλησιάζαν πρὸς τὴ μεριά μου, προσπάθησα νὰ σκεφτῶ ποιὰ ἔκφραση θὰ ἔπρεπε νὰ πάρω, γιὰ νὰ μὴ τοὺς γεννήσω τίς ὑποφίες. Σοβαρή; Σκεφτικὴ; Χαζοχαρούμενη; 'Αδιάφορη; Πρὶν καλά-καλά τελειώσω τὸ συλλογισμό μου, μὲ εἶχαν και μένα διαλέξει. Πρὸς τὴ λεωφόρο Συγγροῦ, εἶχε ἀρτίσει νὰ σχηματίζεται, ἡ ομάδα τῶν ἐπιλεγμένων πού συνεχῶς μεγάλωνε. Συγχρόνως ἔφτασε μιὰ μηχανοκίνητη γερμανικὴ διμοιρία. Πῆδησε ἀπὸ τὰ καμιόνια, ἔβγαλε τρία μυδράλια και τὰ ἔστησε μπροστά μας, μὲ στόχο μιὰ πέτρινη μάντρα, πού ἦταν δεξιά μας, κάθετα πρὸς τὴ λεωφόρο. Μπροστά ἀπὸ κάθε μυδράλιο, ξάπλωσαν δύο γερμανοί. "Ἐφτασε κι ἕνα ἄλλο αὐτοκίνητο, τριῶν τετάρτων. Κατέβηκαν δύο γερμανοὶ ἀξιωματικοὶ τῶν Ες-Ες κι ἕνας μασκοφόρος, ντυμένος ἀπ' τὴν κορφὴ ὡς τὰ νύχια, στά μαύρα. 'Ανατριχιάσαμε. Μέσα ἀπὸ τὸ πλήθος, σηκώθηκε ἕνας φίθυρος, πού ἔγινε βοή. Μᾶς διατάξανε νὰ σταθοῦμε σὲ φαλαγγα κατ' ἄνδρα και ἡ νέα κουστῶδία, συνοδευμένη ἀπὸ θηριώδεις Ες-Ες και ταγματάρχτες, ἄρχισε νὰ μᾶς ἐξετάζει ἕναν-ἕναν, ἀκολου-

-θώντας τό μασκοφόρο. Μόλις έδειχνε κάποιον, οί Ές-Ές τόν έπιαναν μέ άγριες κινήσεις. Μετά τόν χτυπούσαν όλοι μαζί και τόν έσπρωχναν πρός τή μάντρα. Έκεϊ τό ξύλο γίνονταν πιό συστηματικό. Κρατούσαν μαστίγια, πού οί άκρες τους εΐχαν μολύβια. Χοντρά ξύλα μέ καρφιά και άλλα όργανα, ούτως ώστε, σέ πέντε λεπτά, τό θύμα ήταν όλόκληρος λουσομένος μέ τό δικό του τό αίμα, πού έτρεχε άπό όλες τίς μεριές. Μαζί μέ τίς κραυγές του βασανιζόμενου, έκουγες και ^{Τελ} γυναικεϊα τσιριχτά. Βαίνεται πώς κάποια μάνα γυναίκα ή κόρη, γνώριζε τόν άνθρωπό της. Τέλος ό μασκοφόρος στάθηκε μπροστά μου. Αποφάσισα νά τόν κοιτάξω έντονα στά μάτια. Και λίγο προκλητικά. Εΐπα μέσα μου, χαμένο πού χαμένο εΐναι τό παιχνίδι. "Ας δείξουμε σ' αυτό τό κάθαρμα πώς ύπάρχουν ακόμα άντρες. Κάτι τέτοιο. Τότε παρατήρησα, ότι αυτά τά μάτια, τά γνώριζαί "Αλλωστε κι αυτός, κατά κάποιο τρόπο, μου μιλούσε μέ τό βλέμμα του. "Όταν σήκωσε τό χέρι, δείγμα ότι "Ναι, πάρτε τον", τότε είδα τό νόχι του αντίχειρα νά μαυρίζει στή μέση, άπό κάποιο παλιό χτύπημα. Κι αυτό τό σημάδι, κάπου μέ ~~ε~~ πήγαινε. Ποϋ όμως; Μόνο μέ τήν κίνηση του χεριού, ^{οί} Ές-Ές κινήθηκαν, έτοιμα νά μέ πάρουν. "Όμως αυτός σταμάτησε. Τό βλέμμα του τώρα εΐχε πολυλογία. Μοϋ έλεγε πολλά. Κι έγώ νόμιζα ότι κατάλαβα "Εΐσαι στή διάθεσή μου. Μέ μία κίνησή μου σέ βασανίζω, σέ σκοτώνω. Νά τό κάνω; "Η όχι;" "Ίσως περίμενε νά του άπαντήσω "Όχι σέ παρακαλώ, λυήσου με". Εΐρετε τί του "εΐπα"; "Εΐσαι πούστης και μία μέρα θά βλαστημάς τήν ώρα πού γεννήθηκες!" Και καθώς έλεγα αυτά, μέ τό βλέμμα, κατάλαβα πώς χαμογελοϋσα φαρδεια πλατειά. Γεγονός πού έρέθισε τόν άξιωματικό Ές-Ές, πού μέ χτύπησε δυνατά στό πρόσωπο, μ' έκεϊνω τό ματσούκι πού κρατούσε. "Όμως ό μασκοφόρος κατέβασε γρήγορα τό χέρι του. "Έκανε μέ τό κεφάλι "Όχι "Όχι και προχώρησε στόν επόμενο. Δέ θυμάμαι τώρα πόσοι στήθηκαν τελικά στή μάντρα. Νομίζω δεκαεφτά. Περαισιμένο μεσημέρι, κάτω άπό τόν καυτό ήλιο, τούς γάζωσαν μέ τά μυδράλια. Μετά εΐπαν ότι τά πτώματα, πρέπει νά μείνουν άταφα.

Αυτό έσωσε έναν έπονίτη, πού πληγωμένος μά ζωντανός, πλακώθηκε από τούς άλλους και τή νύχτα τ'όσκασε. Συναντηθήκαμε στό ύπόγειο του άστυνομικού τμήματος τής Καλλιθέας, στίς άρχές του 45. Μου εΐπε ότι ο μασκοφόρος, ήταν γυιός γνωστού διανοουμένου τής άριστερας, πού σύχναζε στους καλλιτεχνικούς κύκλους. Εΐχε μπλέξει με τή μαύρη αγορά και οι γερμανοί τον έξεβρίαζαν έως ότου τον έκαναν μασκοφόρο, γιά νά τον έξουτώσουν τελειωτικά. Πήγε ο Ίδιος και παρουσιάστηκε σέ κάτι δικούς μας, πού τον γνώριζαν καλά. "Ένα φεγγάρι ήταν και ο Ίδιος στό ΕΑΜ και ζήτησε νά τον δικάσουν και νά τον σκοτώσουν." Όμως κανείς δέν ήξερε θετικά νά πεϊ τί απέγινε. Όταν άρχιζαν νά άνεβάζουν τούς δηήρους στά καμίνια γιά τό Χαϊδάρι ή γιά τή Γερμανία, έγινε κομπούζιο. Κάποιος κοιματικός υπεύθυνος, πού παρακολούθησε τή σκηνή με τό μασκοφόρο, με ρώτησε από πού εΐμαι: "Δέ σέ ξέρουμε έδω. Ποϋ κάθεσαι;" Του εΐπα. "Μείνε μαζί μου". Κατάλαβα ότι οι όργανωμένοι κινούνταν δραστήρια μέσα στό πλήθος και ότι ο φίλος μου, ήταν πρόσωπο σημαντικό, γιαιτί όλοι πήγαιναν σ' αυτόν, πριν συνεχίσουν τίς κινήσεις τους. Χωρίς νά τό καταλάβω βρέθηκα στό συνοικισμό. Εΐμαστε καμμιά δεκαριά και τρέχοντας φτάσαμε μέσα σέ' μπουστάνια, προς τίς Τζιτζιφιές. Έτσι βρέθηκα στό κρησφύγετο του ΕΛΑΣ. Έπειδή οι μορφωμένοι στίς συνοικίες ήταν σχετικά λίγοι, με πέρασαν στό συμβούλιο τής ΕΠΟΝ του πέμπτου τομέα. Άνέλαβα τή διαφώτιση και μαζί με τον τότε γραμματέα, τον Τσιμπουκίδη, έπαιρνα μέρος στην καθοδήγηση 'Αχτίδας. Έκεϊ γνώρισα τήν Κατσαρίδα και τον Χαλκιαδόκη. Λίγο πριν τήν άπελευθέρωση βρισκόμουν στή στροφή Νέας Συμύρης, κάποιο απόγιομα, περιμένοντας τήν πάντα καθυστερημένη Κυρτώ. Τότε εΐδα νά κατεβαίνουν κρατώντας ένα καρότσι, δυό έπονίτες. "Ήξερα πός εΐχαν μεταφέρει στή Νέα Συμύρη, προπαγανδιστικό ύλικό." Όμως γιά λόγους συνομηλικούς, τό μόνο πού κάναμε, εΐναι πού ανταλλάξαμε βλέμματα. Έχοντας τό καρότσι άδειο, παρουσιάστηκαν στό Μπλόκο πού εΐχαν εγκαταστήσει οι γερμανοί και όπου έφαχναν όχήματα και άνθρώπους, πρωτοϋ σηκώσουν τίς μπάρες, πού χόριζαν

τήν 'Αθήνα από τό φάληρο και τή Νέα Σμύρνη από τήν Καλλιθέα.
 'Ο Ένας έπονίτης, πέρασε και χάρθηκε πρός τήν δδδ Δήμητρος, δ
 άλλος μέ τό καρότσι, περίμενε για έλεγχο. 'Ο Ες-Ες έρευνησε καλά
 τά πάντα. Τόψ έφαξε. Καί μετά τόν παρέδωσε στους στρατιώτες που
 περίμεναν στο πεζοδρόμιο, πλάι μου^{πάλι} άνταλλάξαμε ένα βλέμμα.
 Τόν έλεγαν Νίκο, ήταν απ'τό Μοσχάτο και δούλευε βοηθός σ'ένα
 τυπογραφείο. Μήπως που τά χέρια του είχαν μελάνια; Αυτό ήταν;
 "Η μήπως υπήρχε χαφιάς; ^{Είπα} ~~Ούκ~~ φύγω όσο γίνεται πιο φυσιολογικά.
 'Από τή Στροφή έως τήν Κλινική, τό μέσα πεζοδρόμιο, ήταν φραγμένο
 μέ ψηλό συρματόπλεγμα. Τά σίτλια είχαν έπιταχθει από τόν κατακτήτη.
 Κι αυτό που σάζεται και σήμερα, τό δεύτερο ή τρίτο μετά τή Στροφή,
 μέ τους δυο φοινικες μπροστά του, ήταν ή έδρα τής Γκεστάπο. Για να
 απομακρυνθώ, άρχισα να περπατώ πλάι στή λεωφόρο, μέ κατεύθυνση τήν
 'Αθήνα. Παράλληλα μέ μένα, βάδιζαν απ'τό μέσα μέρος, οι γερμανοί
 μέ τό Νίκο. Μπροστά στή Γκεστάπο, τόν ξαπλώνουν στο χίμα, τόν κάνουν
 ν'άνοιξει χέρια και πόδια και σ'αυτή τή στάση τόν άκινητοποιούν,
 πατώντας τέσσερεις Ες-Ες από ένα του άκρο. "Όλα αυτά σιωπηλά." Άρεμα.
 Χωρίς φωνές. Δέν μπόρεσα να προχωρήσω και στάθηκα για δυο στιγμές
 άπολιθωμένος μπροστά σ'αυτή τήν παράξενη "Ιεροτελεστία". Είδα έναν
 άξιωματικό να μέ κοιτάζει απ'τά σκαλοπάτια του κτιρίου. Προχώρησα
 όσο γίνεται πιο φυσικά. Άκούω βήματα. 'Ο άξιωματικός βαδίζει
 κι αυτός άδιάφορος, απ'τή μέσα πλευρά. Σκέφτηκα πως είναι σύμπτωση.
 Στην Κλινική υπήρχε πύλη μέ φρουρό. Βγαίνει δ άξιωματικός άργά και
 μετά άπότομα βγάει τό όπλο, μου τό μπηγει στή μέση, ενώ συγχρόνως
 γαύγιζε κυριολεκτικά. Σήκωσα τά χέρια ψηλά και βρέθηκα μέσα στή
 Γκεστάπο. Μ'έβαλαν σ'ένα μεγάλο δωμάτιο, μισοσκοτεινο. Στο βάθος
 έγδυναν τό Νίκο. 'Υπήρχε ένας ψηλός πάγκος και 5-6 Ες-Ες μέ μασ-
 τίγια και ~~μαζί~~, μαζί μέ τόν άπαραίτητο έλληνα μεταφραστή. Πού μέ
 πλησιάζει και μου λέει, μέ κείνη τήν φιλοβλα και σιχαμένη του
 φωνή, "Εσύ θα γυρίσεις τό πρόσωπό σου στο τόξο. Άλλοίμονό σου
 αν κουνηθεϊς." Αν γυρίσεις τό κεφάλι. Καταλαβαίνεις τί λέω; "Στάθηκα

στόν τοίχο και πίσω μου Ένας Ες-Ες, πιδό φηλός από μένα. Μετά
 έρχισε ή ανάκριση του Νίκου. Μιλούσε ο γερμανός, μετάφραζε ο έλ-
 ληνας, πού έβραζε και τή δική του σάλτσα "Μήν είσαι βλάκας, ρέ-
 θά σε ξεσκίσουμε- σκέφου τή μαννούλα σου, ρέ" είσαι ξεσκισμένος
 κομμουνιστής, καλό παιδο, και θά σε πεθάνουμε, ρέ". "Η ~~καλό~~ ^{ή ΕΤΟ} καλό :
 "θέλω νά σε βοηθήσω- γιά τό καλό σου στό λέω- φαίνεσαι έξυπνος".
 'Ο Νίκος τσιμουδιά. Δέν είδα ποτέ τέτοιο πράγμα στή ζωή μου.
 Λές και του σφράγισαν τό στόμα. Και όταν έρχισαν τά βασανιστήρια,
 μουγγριζε όσο γίνεται πιδό κνιχτά. "Αυτόν τόν φηλό τόν ξέρεις;
 Σας είδαμε νά κοιταζόσαστε.- Γιατί του μειδιάσες; - Που τυπάνετε
 τίς προκηρύξεις; - σε ποιόν τίς πήγαινες; - Ποιός ήταν ο άλλος
 πού μάς ξέφυγε; Πές μας γιά τόν φηλό - 4ές τον καλά". Τότε ο
 Ες-Ες, μου γύριζε τό πρόσωπο κατά τόν πάγκο, όπου διέκρινα μέσα στό
 ήμίφως τό κορμί του Νίκου, πετσοκομένο. Μετά φαίνεται πώς κατα-
 πιάστηκαν μέ τά γεννητικά του όργανα. Γιατί ο έλληνας έλεγε
 γελώντας, τίς σχετικές χυδαιολογίες και ο Νίκος δέν μπορεί πιά,
 έρχισε νά ούρλιάζει σά γουρούνι πού τό σφάζουν. Τότε γύρισα
 γιά πρώτη φορά νά δω και ο Ες-Ες πίσω μου, μου δίνει μία τόσο
 δυνατή μπουνιά στόν αόχνα, πού τό πρόσωπό μου κόλλησε πάνω στόν
 τοίχο και γέμισε αίματα. Δέν μπόρεσα όμως και αόθδρημτα ξαναγύρισα
 κι άλλες φορές, όπου στό τέλος, έγινε μία πληγή. "Όμως δέν τό ένοιω-
 θα, γιατί όσα έκουγα και φανταζόμουν δίπλα μου, ήταν πιδό δυνατά
 από κάθε σκέψη και ένστικτο. Σε μία στιγμή, έκουσα τή λέξη "Κα-
 πούτ". Διαφώνησαν μεταξύ τους. Φαίνεται δέν ήθελαν νά τόν σκοτώ-
 σουν μέ τήν πρώτη. "Όμως κάτι τούς ξέφυγε. Χύθηκε πολύ αίμα καθώς
 του κόφανε τ'άρχιδία; Τόπτε ο μεταφραστής "θά σε κάνουμε εύνούχο,
 παλιοπούστη κομμουνιστή" ή "Φώναξε τό Στάλιν νά σου γλυτώσει
 τήν πότσα". Έγινε ή συχία. Μύριζε σφαγετο. Ξυνίλα και ιδρώτας.
 "Έσκυφα νά κάνω έμετό και τότε ο Ες-Ες μου έδωσε μία στή μέση
 και μου κόπηκε ή ανάσα. Μέ γύρισαν. Άκούμπησα στόν τοίχο σκυμμένος
 Βλέπω τίς μπότες τους, τά μασπίγια, τά μαχαίρια, τά ξύλα, όλα νά
 στάζουν αίμα. Σηκώθηκα απότομα όρθιος. "Έμουν πιδό φηλός απ'όλους

Εκτός από τό δικό μου Ες-Ες. Σκούπισα τό πρόσωπό μου μέ τό χέρι μου καί τούς κοίταξα στά μάτια έτοιμος γιά βλα. Μόνο πού εκεί, στό γεννητικό μου σύστημα, ξηνοίωθα ένα έντονο βάρος. "Ταυτότητα" μέ διατάσσει ό μεταφραστής. Βγάζω τήν κόκκινη γερμανική ταυτότητα πού είχαμε τότε βλοι οί Έλληνες. 'Ο άξιωματικός ρωτάει φωναχτά "Κομπονίστ;" δηλαδή "συνθέτης;" - τ'όχα γράφει πιότερο άπό... άραζονία, σά ν'άλεγα, καλομελέτα κι έρχεται - τοῦ άπαντῶ γερμανικά "Γιάί Κομπονίστ" . "Πιάνο;" ρωτᾷ καί κάνει πώς παίζει πιάνο. "Γιά". Οί δήμιοι άλλαξαν. Ήμουν φηλός. Ξανθός (τότε). Είχα τά χαρακτηριστικά τής άρείας φυλής. "Ένα θετικό στοιχεῖο." Όμως έπιπλέον, ~~έπιπλέον~~ ~~καί~~ κομπονίστ-πιανίστ! Αυτό τά άλλαζε βλαί "Γκούτ - Γκούτ". "Τί έκανες στή στροφή;" "Είχα ραντεβού μέ τό Μαῦν Νέντχεν" (μέ τό κορίτσι μου). "Γκούτ Γκούτ". Τότε άρχισαν νά φωνάζει ^{ρῶν?} πότε ό ένας πότε ό άλλος καί νά μέ ρωτᾷ ^{ρῶν?} νά δοῦν ἄν συμφωνῶ μαζί τους "Μπάχ; - Μπετόβεν; - Βάγκνερ; - Μπράμς;" βλη ἡ γερμανική δόξα. Σέ κάθε δνομα, χτυποῦσαν στά πλευρά τους τά μαστίγια καί τό αἷμα πιτσιλιζε ένα γύρω. 'Ο Νίκος πύ πέρα τεμαχιόμενος, σά σφαχτάρι. Τό πρόσωπό μου πρησμένο. Καί οί δήμιοι θυμήθηκαν, ὅτι εἶναι άπόγονοι τῶν μεγάλων πνευμάτων τής μουσικῆς. Σχιζοφρένεια. "Άρχισαν νά κουβεντιάζουν μεταξύ τους καί τέλος μου λέει ό διερ-μηνέας, "Κωλόπαιδο, γλύτωσησες. Τά κορόϊδα δέν μ'άκουνε νά σε κρατή-σουμε νά σε γαμήσουμε καί σενα σά τό σύντροφό σου. θά κρατήσουμε τήν ταυτότητα καί θά ξανάρθεις αύριο νά τήν πάρεις... Μήν κάνεις κανένα άστεῖο καί δέν έρθεις. θά σε βρούμε ὅπου κι ἄν πᾶς καί θά σε λιώσουμε." Όχι ένας αλλά χίλιοι Στάλιν δέν σε σάζουνε". Θύμωσαν οί γερμανοί μέ τή φλυαρία του. Μοῦ χτύπησαν φιλικά τήν πλάτη καί φωνάζοντας λουφβίντερτζέεν, μ'έσπρωξαν πρὸς τήν έξοδο... Χάθηκα στό συνοικισμό Καλλιθέας νά φτιάξω λίγο τά μούτρα μου. Μετά κοιμόμουν στή Μονή Πεντέλης. Δέν ἤθελα γιά κανένα λόγο νά συναντήσω τό διερ-μηνέα στό δρόμο μου. Κάποια μέρα, χάθηκαν μέσ στά δρομάκια τοῦ συνοικισμού δυό Ες-Ες καί τρεῖς ταγματάρχες, ὅστερα άπό ένα ^ν του

πού μᾶς ἔκαναν καί φαίγανε τὰ μούτρα τους. Γιατί ὅσο πλησίαζε ἡ ἀπελευθέρωση, τόσο μεγάλωναν οἱ ἀπελευθερωμένες συνοικίες μέσα στήν Ἀθήνα καί μαζί τους ὁ ἐφεδρικός ΒΛΑΣ, πού ἔφατσε τίς εἴκοσι χιλιάδες ὄπλα. Τούς πήγαμε νύχτα στοῦ Βουλευτοῦταμο κι ἐγώ πρὶν τὴ μνήμη μου, μπάς καί κανεῖς ἀπ' αὐτούς, πήρε μέρος στοῦ κομμάτιασμα τοῦ Νίκου. Ἀνέκρινα τούς τσολιάδες γιὰ τὸν διερμηνέα. Εἶχαν ἀκουστά -ἔτσι εἶπε ὁ ἕνας- ὅτι ἦταν ἀπὸ τούς γερμανοὺς τῆς Πάτρας. Πλησίαζαν οἱ μέρες πού θάφευγαν οἱ γερμανοί. Τὸ μυριζόμεστε στὸν ἄερα. Κάθε εἶδους φήμη ἀκούγονταν στήν Ἀθήνα.

"Ὅτι θά τὴν ἀνατινάξουν." Ὅτι θά σκοτώσουν τούς ἄντρες. "Ὅτι θά μᾶς βομβαρδίσουν. Μιά νύχτα ζυπνήσαμε ἀπὸ τῶν ἐκπυρσοκροτήσεις. Νόμιζες ὅτι ἦρθε τὸ τέλος τοῦ κόσμου. Τὸ σίτι σιώντανε ἀπ' τὰ θεμέλια του. Ἐκκρήξεις καί λάμψεις παντοῦ. Ἀνέβηκα στήν ταράτσα. Ἀνατίναξαν τίς ἐγκαταστάσεις τους, στὸν Πειραιᾶ καί τὸ Φάληρο. Πῆρα ἕνα μεγάλο ταφί γιὰ νά προφυλαχτῶ ἀπὸ τὰ βλήματα καί τὰ ἀντικείμενα πού ἔπεφταν ἀπ' τὸν οὐρανὸ, ἔθεθαφα τὸ αὐτόματο, ἔβαλα τὴ δεαμίδα καί γέμισα τίς τσέπες μὲ βοηθητικές, καί χωρὶς νά τὸ πολυσκεφθῶ, ἔτρεξα πρὸς τὴ Γκεστάπο. Οἱ σκοπιές εἶχαν φύγει. Τὰ σίτια τῶν γερμανῶν φαινόntonτουσαν ἔρημα. Πόρτες παράθυρα σπασμένα. Ἐπιπλά κατεστραμμένα. Στὴ Γκεστάπο μπῆκα μὲ προφύλαξη. Κάτι κουνήθηκε.

"Ἐριξα μιὰ ριπή. Ἦταν γάτες πού ἔγλυφαν τὰ αἷματα. Ὁ διερμηνέας μου, τῶχε σκάσει. Βγαίνοντας εἶδα καπνοὺς στοῦ Φάληρο. Ἀπόφάσισα νά πάω νά ρίξω μιὰ ματιᾶ. Σὲ κάθε ἐκκρηξη, τὸ ταφί, πᾶνω ἀπὸ τὸ κεφάλι μου, ἔβγαζε χίλιους δυὸ ἤχους, ἀνάλογα μὲ τὰ ἀντικείμενα πού πέφτανε μὲ δύναμη. Προχωρώντας στοῦ δέλα, ἀριστερά, ἦταν τὸ Διοικητήριο. Τότε ἔγινε μιὰ δυνατὴ ἐκκρηξη κοντά μου καί ἀναγκάστηκα νά μπῶ στοῦ ὑπόγειο. Ἀκούω μιὰ φωνή "Ἄν εἶσαι Ἕλληνας κάτσε ἀκίνητος. Πέτα τὸ ὄπλο." Ἐριξα τὸ αὐτόματο καί μὲ πλησίασε ἕνας ἄντρας. "Ὁούλευα ἐδῶ καί ξέρω τὰ μέρη καλά." Ἄν μὲ βοηθήσεις νά σώσουμε τὰ κτίρια ἀπέναντι, θά γίνουμε πλούσιοι!". "Πῶς;"

"Έχουν βάλει δυναμίτες και τὰ καλώδια φτάνουν στο Νέο Φάληρο. Από κεῖ θά πυροδοτήσουν." Έχουμε μόνο λίγα λεπτά. Σέ λίγο θά γίνει κόλαση". Τόν ἀκολούθησα τρέχοντας πίσω του. Πέρασαμε τό δρόμο. Πρός τήν παραλία ἦταν οἱ μεγάλες ἀποθήκες τῆς γερμανικῆς πολεμικῆς ἀεροπορίας. Πήκαμε ἀπό τήν κεντρική πύλη. Τό καλώδιο ἔβγαине στό δρόμο και συνέχιζε πρὸς τό Νέο Φάληρο. Ἦταν χοντρό και φερό. Στήν ἀρχή προσπαθήσαμε νά τό κόψουμε μ' ἕνα μεγάλο φαλίδι πού εἶχε μαζί του ὁ ἄγνωστος. Δέν γινόταν τίποτα. Τά λεπτά περνοῦσαν. Μέσα στό θυρωρεῖο βρίσκω μιά ξιφολόγη. Τή βάζω ἐπάνω και αὐτός χτυποῦσε μέ μιά μεγάλη πέτρα. Τό κόψαμε! Έχει και ἄλλα, μού λέει. Τά ἤξερε ὅλα μέ ἀκριβεία. Περιμένοντας τήν ἔκρηξη, κατορθώσαμε ἐν τέλει νά καταστρέψουμε ὅλο τό σύστημα τῆς ἀνατίναξης. "Έλα μαζί μου" μού λέει. Πήκαμε σ' ἕνα δωμάτιο γιομάτο κούλια, τηλεσκόπια, φωτογραφικές μηχανές. Πῆρε μιά τσάντα και ἄρχισε νά τή γεμίζει "Πάρε και ἐσύ. Μ' ἕνα τέτοιο ἀγοράζεις ἕνα διαμέρισμα!" "Έγώ τόν κοίταζα σά χαζός. "Εἶσαι διερμηνέας;" "Ναι, γιατί;" "Τί ἔκανες;" "Στή διαχείριση. Ἀγόραζα τρόφιμα. Κάνε γρήγορα, μπορεῖ νά γυρίσουν". Πῆρε ἕνα ποδήλατο, στερέωσε τή τσάντα, τό καβάλησε και ἔξαφανίστηκε μέσ στους καπνούς. Ἐμεινα μόνος. Τό θυρωρεῖο εἶχε πιάσει φωτιά στή στέγη. Από κάτω ὑπῆρχαν κασόνια μέ πυρομαχικά. Ἀρχισα νά τά βγάζω ἔξω. Μετά πήγα στό κεντρικό χτίριο. Ἦταν γραφεῖα. Οἱ πόρτες κλειδωμένες. Σπῶ μέ μιά κλωτσιά τή μιά και μπαίνω. ^{Παντεῶ} Σπασμένα ἐπιπλα και σκισμένα χαρτιά. Ἐτόν τοίχο ὄρατα αὐτόματα ὀλοκαίνουργια. Παίρνω ἕνα, τό γεμίζω και τό βάζω στήν πλάτη. Βγαίνω στήν αὐλή. Σέ μιά ἀποθήκη ἢ πόρτα ἦταν ὀρθάνοιχτη. Εἶχε κρεμασμένα ἑκατοντάδες μακρυά δερμάτινα καλτά. Διαπίστῶν κάποια κίνηση και ρίχνω μιά ριπή, πιό πολύ για ἐκφοβισμό νά ὀῶ τί γίνεται. Τότε πετάχτηκαν δυό νεαροί. φωνάζοντας "Κή μής σκοτώσεις". "Τί εἶσατε;" "Ἄλέφτες". "Και πότε ἤρθατε;" "Μόλις τώρα. Ἄσε μας νά πάρουμε κανένα πανωφόρι". Ἐκείνη τή στιγμή ἀνατινάχτηκε τό Διοικητήριο ἀπέναντι και ὁ τόπος γέμισε καπνούς. Ἐτρεξα πρὸς τήν αὐλή, γιατί μού φάνηκε ὅτι ἄκουσα θόρυβο.

Ξαφνικά μέσα από τούς καπνούς, ξεπετάγεται στά πέντε μέτρα μπροστά μου, Ένα γερμανικό τάνκς. Στό πυργίσκο Ένας άξιωματικός στήν ηλικία μου, μέ περιεργάζεται ξαφνιασμένος. "Έχω τό αυτόματο περασμένο στόν ώμο, καί τόν κοιτάζω στά μάτια. Μου άρέσει. Καί σκέφτηκα αὐθόρμητα ὅτι εἶναι Ένας ζωντανός νεκρός. Πῶς θά περάσει ὀλοκληρη Ἑλλάδα καί Γιουγκοσλαβία; Αὐτός διάβασε τό βλέμμα μου καί μέ κοίταξε σά νά λέει. "Κι ἐσύ μ'άρέσεις." Έχουμε τήν ἴδια ἡλικία. θά μπορούσαμε σέ ἄλλες συνθηκες νά εἴμαστε φίλοι". Καί μου χαμογέλασε. Τοῦ ἀνταπόδωσα τό χαμόγελο. Κάτι φώναξε ὁ ὀδηγός ἀπό κάτω, πού μέ συνέφερε στήν πραγματικότητα. "Τώρα θά μέ λιώσει μέ τίς ερπύστριες", σκέφτηκα. Ὁ άξιωματικός μίλησε καί τό τάνκς ἄρχισε νά προχωρεῖ. Μετά Ένα μέτρο γυρίζει σιγά-σιγά ἀριστερά καί ὁ "Ξανθός ἔφηβος", μέ χαιρετᾷ μέ τό χέρι του. Σηκώνω κι ἐγώ τό χέρι καί τοῦ λέω "Γεῖά σου". Σέ λίγο φτάνει Ένας ἄλλος "Ξανθός ἔφηβος". "Έλληνας αὐτός. Εἶναι ὁ Βασίλης Ζάννος, πού γι' αὐτόν καί τόν Μάκη Καρλή, θά ἔγραφα ἀπό τά 1948 στήν Ἰκαρία καί μετά στή Μακρόνησο καί τήν Κρήτη, τήν Πρώτη μου Συμφωνία." Γραμματεάς Πολιτοφυλακῆς Παλαιῦ Φαλήρου" μου λέει. Τόν συνοδεύουν πλήθος Ένοπλοι πολίτες. "Ὅλοι τους δεκαοχτάρηδες. "Ποῖός εἶσαι;" μου λέει. "Καί τί κάνεις ἐδῶ;" Ἡ φωνή του εἶχε τήν πεποιθήση καί τό θράσος τῆς ἐξουσίας. "Έκανα βόλτα, -τοῦ ἀπαντῶ- καί κατέλαβα αὐτά τά χτίρια. Μου ἀνήκουν!" "Ήσε τίς ἐξυπνάδες. Αὐτά ἀνήκουν στόν ἑλληνικό λαό". "Αὐτό λέω κι ἐγώ". "Στό μεταξύ θά ἀνήκουν στή πολιτοφυλακή". Ἀποφάσισα νά σταματήσω τήν πλάνα. Τοῦ εἶπα ποῖός εἶμαι καί τί ἔκανα ἐκεῖ πέρα. "Ένας πολιτοφύλακας ἔρχεται καί μᾶς λέει "Φτάσανε κάποιοι ἀπ' τή θάλασσα; ζητοῦν τόν υπεύθυνο". "Πήγαινε ἐσύ", εἶπαμε συγχρόνως ὁ Βασίλης κι ἐγώ. Προχωρήσαμε πρὸς τή θάλασσα καί εἶδαμε τήν κοιτοφυλακία. Μόλις μᾶς εἶδαν, σταμάτησαν. Σταματήσαμε κι ἡμεῖς. Σεχώρισε Ένας καί μᾶς πλησίασε. Μετά μίλησε. Ἡ φωνή του ἔτρεμε ἀπό συγκίνηση, ἐνῶ προσπαθοῦσε νά διατηρήσει στόν τόνο, Ένα χροῶμα ἐπισημότηας. "Εἶμαι ὁ στρατηγός ἀεροπορίας Ἰωαννίδης. Έρχομαι ἀπό τή Μέση Ἀνατολή. Έκεῖ κάτω, ἔτσι ἀκριβῶς φανταζόμαστε τούς ἥρωες

